

مؤسسة دار الفكر

Dar Al-Fikr Foundation

فنانين - إيثيوبيا

الزكاة

الأسس الشرعية والدور الإنمائي والتوزيعي

أ.د. نعمت عبد اللطيف

ZAKAAN BU'UURA SHARI'AATTI:

Ga'ee Misoomaa fi Qabeenya Raabsuu Keessati Qabdu

Qopheessaan:

Prof. Ni'mat Abdullaxiif

Hiikaan:

Faawundeeshiinii Daar Al Fikri

Finfinnee – Itiyoophiyaa 2018

الزكاة: الأسس الشرعية والدور الإنمائي
والتوزيعي
د. نعمت عبد اللطيف

**Zakaan Bu'uura Shari'aati
Ga'ee Misoomaa fi Qabeenya
Raabsuu Keessati Qabdu
Qopheessaan:
Dr: na'mat Abdullaxiif**

Hiikaan:

Faawundeeshiinii Daar Al Fikri

Mirgi maxxansaa Faawundeeshiinii Daar-Al

Fikiriitiif Seeraan Eeggamaadha

Finfinnee – Itiyoophiyaa 2018 G.C

DF-E-TrBs-18/59

Jalqaba kitaaba barbaachisaa kanaa irratti wanti itti akeekuun barbaachisu Kitaabichi kun waraqaa sadarkaa doktoorummaa (PhD. thesis) argachuuf barreeffame yeroo ta’u qabxii baay’ee baay’ee gaariidha (Excellent) jechuun eebbifamee akka maxxanfamus eeyyama argate. Dhaabbanni addunyaawaa Xiinxala Islaamaa barbaachisummaa isaa irratti dammaquudhaan dhaabbata Yuniversitii kan qo’annaa, maxxansaa fi raabsaa Bayruut wajjiin ta’ee maxxansuudhaan kabaja dursuu argate.

Kitaabota akkanaa maxxansuu fi raabsuu irratti hirmaachuun kaayyoo dhaabbata adunyawaa kan xiinxala Islaamaati malee kun qofti kan kophaa argame miti.

Dhaabbatichi erga jaarraa digdamaffaa kurna saddeettaffaa ⁽¹⁾ keessa hundeeffamee eegalee qo’annaa saayinsawa jabeessuu fi barnoota raabsuu irratti bobba’ee argama. Kanaan wal-qabatee dameelee inni irratti xiyyeeffatu keessaa tokko qo’annaawwan (research) barattoonni sadarkaa Maasterii fi PhD argachuudhaaf galma’an, kan barattoota irratti jajjabeessuun ni mala jedhee yaaduuf karoora qopheessuudha. Yuniversitiiwwan biyyoota Islaamaa garaa garaa keessa jiran wajjin wal-gargaaruudhaan qo’annoowwan akkasii ilaalee kan gaarii ta’e raabsa. Dhaabbanni Xiinxala Islaama Addunya Koonfaransiwwanii, wal-gahii barnootaa, gaaffii fi deebii qo’annaa hedduu taassisee jira.

Qo’ataan tokko *weeb saaytii* “*al-Markaz al-Diraasaat-al-Ma’rifityyah*” kan Kaahirootti argamu, kan hojiiwwan beekumsa

⁽¹⁾**Kurna-** jechuudhaan lakkoofsa kudhan kudhaniin qoodame (10, 20, 30...90), kan afaan Ingiliffaatiin “decade” jedhamu barbaadeeti. Jaarraa digdama Kurna saddeet jechuun naannoo 1980^{ffaa} keessa jechuudha

Islaamessuu irratti hojjatuu fi bifa barreeffamaa fi mul'attuu taateen inni dhiheessu irra seennee yoo ilaale waan baay'ee arga. Namni weebisaaytii kana ilaale qo'annaa (research) naannoo 63, koonfaransii fi wal-gahii 54, akkasumas simnaarota 81, madda beekumsaa 71, sochii barnootaa 137 kan gadi fageenya damee barnootaa garii fi kan dameelee barnootaa biroottiin wal-guuttu fi wal-qabattu of keessatti qabate arguu danda'a.

Kana irraa wanti dhaabbatichi raabsu dameelee barnootaa beekamaa hunda of keessatti hammata. Dameelee barnootaa jajjabeesuu barbaaduuf immoo dursa kenna. Isiin kun ummata ergaan Muhammad isaan ilaallatu hundaa fi warra ergaa sana fudhate keessatti dhukkuba namummaa gadi fageenyaan qorachuu irratti xiyyeeffatti.

Haaromsaan wal-qabatee wantoota dhaabbatichi raabsu keessaa akka fakkeenyaatti yoo fudhannee ilaalle: *Nahwa ilmil-iinsaani assiyaasii-binaa'u mafhuumi al insaani filmanzuuril-Qur'aani-al-Kixaab al-Arabii al-Mu'aasir:qiraa'atun naqdiyyatun fi mafaahim al-Nahdati, wa attaqaddumi wal-hadaasati, Daliilu attadriibi al-Qiyaadii-Daliilu maktabi al-Usrati al-Islaamiyyah-siyaagatu al-Uluum al-Ijtimaa'iiyyati siyaagata Islaamiyyatan, - Uluum ashar'I fil-jaami'aat: al-waaqi'u waxxumuuhu, attawjiihul-Islaamii lil-Kidmatil ijtima'iiyyati-al-Aqdiyyati wassiyaasati.*

Ma'aalimun nazariyyatun aammatun liddawlati al-Islaamiyyati-Ususu al Minhaji al-Qur'aanii fii bahsi al-Uluumi attaxbiiqiyyati- qadaayaa la-Minhaajiyyati fii al-Uluum al-Islaamiyyati wa al-Ijtimaa'iiyyati- Nahwa minhajiyyatin li atta'aamuli ma'a masaadir attanziir al -Islaamii bayna al-

Muqaddamaati wal- Muqawwamaati- ishkaaliyyatu attahayyuzi: ru'uyatun ma'rifiyyatun wa da'watun lil ijtihaadi-dawratu al-Minhajiyyati al-Islaamiyyati fi al-Uluum al-Ijtima'iyiyati: Haqlu al-Uluum assiyaasati namuuzajan-Usuulu attarbiyyati al-Islaamiyyati- Ilmu annafsi fi atturaasi al-Islaamii-Mawsuu'atu attanshi'ati assiyaasiyyati- Mawsuu'ati al-Qisasi attarbawiiyyati li ashabaabi-Maqaasidu ashharii'ati al-Islaamiyyati: Madkal Imraanii.

Piroojecktii qo'annaa dhaabbatichaan raawwatame keessaa immoo: *Mashruu'u al-Alaaqaati addawliyyati fil-Islaam* (amantii Islaamaa keessatti hariiroo idila addunyaa) fi Piroojecktii *Attanshi'atu assiyaasii fi al-Manzuur al-Islaamii* (Hundeeffama siyaasaa akka ilaalcha Islaamaatti). Piroojecktii maxxanfamee raabsamuudhaaf qophii irra jiru keessaa immookutaa lammaffaa: *Binaa'u al-Mafaahiim (ijaarsa hubannoo)* kan jedhuudha.

Dhaabbatichi koonfaransiwwan, kora marii fi leenjiiwwan adaddaa kophaa isaatii fi Yuuniversitiiwwan Gibxii waliin ta'uun ni qindeessa. Akkasumas Yuuniversitiiwwan biyyoota Arabaa kan Jorjaan, Suudaanii fi biyyoota Dhiha Arabootaatti argaman waliinis ni hojjata.

Dhaabbatichi qo'annoowwan ummataaf barbaachisummaa qaba jedhu irratti karoora qopheessuudhaan qo'attoota irraa nama filateef qajeela akaadaamii fi gargaarsa yeroof. Kun immoo maddeen qo'annaa irratti isa barbaachisu mana kitaaba dhaabbatichaa irraa dhiheessuufii ykn dhaabbata qajeelcha akkaadaamii kennituuf isaaf dhiheessuun gargaara. Akkasumas qo'annoowwan kanneen gaarii ta'an ni maxxansa.

Qo’annoo akkaadaamii gargaaruu fi maxxansuu keessatti dameewwan dhaabbatichi keessatti shoora taphate keessaa: piroojektii qo’annoo Yuniversitiitiif qajeelcha kennuu, piroojektii qo’annoowwan Yuniversitii (researches and thessis) kan barnoota dabalataa kennan maxxansuu fi raabsuufaadha.

Ammas dhaabbatichi Yuniversitiwwan Gibtsii (Masrii), Ordon, Suudaanii fi Morookoo wajjin wal-gargaaruudhaan koonfaransii, siimbooziyemii fi wal-gahii leenjii galma isaa isaaf keessatti kenna. Qo’annaawwan haaraa inni bara kana baase keessaa: *min dabiyyaat Islaamiyyati al-Ma’rifati, Tadiisu Minhaajiyyati al-Qiraa’ati al-Jaami’ati lishabaa al-baahisi, sagantaa: al-Maqra’u al-ma’rifiiyyati, Qiraa’atan fii a’maal Islaamiyyati al-ma’rifati*; ammas piroojekti: *Rahiiqu Islaamiyyati al-ma’rifati: Ta’miiqu Mahaaraati attalkiis attawhiidii*. Qorannoowwan kunis barruulee Dhaabbanni Addunyaawaa kan Xiinxala Islaamaa waggoota 35f qopheessaa ture ibsa.

Dhaabbaticha (jiddu galicha) kana keessa kitaabban hambaalee fi maddoonni haaraan dameelee barnoota adda addaa hunda irratti qopha’an. Manni kitaabaa kunis yeroo hunda haaromsama. Qo’attoota hundaaf torbanitti guyyoota shan sa’atii **3** hanga galgala sa’atii **11** tti banamtuudha.

Jiddu galichi mana barumsa dargaggoota qo’annaa geggeessanii hundeessuu irratti xiyyeeffata. Kaartaa dubbisa dabeeega. Addummaa dubbisa walitti qabduu eega. Kaartaa dubbisoowwan baddee walitti qabata: dubbisa natti-dhufee (kanuma namatti dhufee fi akkuma namatti dhufetti dubbisuu), dubbisa alaa, dubbisa lakkoofsaa kan ilaalcha tokkoo, dubbisa

adda baasuu, dubbisa gabaabduu (*al-Jaanihaa*) fidubbisa *al-Almaanii* (*amantii fi biyya addaan baasuu*) eega.

Faallaa kanaa kaartaa dubbisa walitti qabattuu of keessatti hamatti: dubbisa akka galumsaa fi wal-biratti ilaaluu, dubbisa walitti qindoomuu, kan sammuu (*al-Aqlaaniyyah al-wujdaaniyyah*), dubbisa *attarshiihiyyaa*, *atshriihiyyaa*, dubbisa rakkoo arguu dandeessistu, dubbisa waa irraa saaqxu, dubbisa waa adda baastu, dubbisa hubannoo ijaartu (eegdi/kunuunsiti).

Jiddu galichi kallattiiwwan xiinxala ilma namaa hundaaf banaa ta'uutti xiyyeeffata. Mallatoo ijaarsa ilma namaa hundeessuuf tattaafata. Waan kana irratti akeeku keessaa tokko hubannoon “Barnoota Islaamessuu” dubbisa lameen (kan *Wahyii/amantii* fi kan uumama qabatamaan argamuu) irraa gara dubbisa walitti qabattuutti sochoo'uudha.

Dubbisni walitti qabamaan kunis kitaaba “***Jaami’u asharqi wal-garbi***” jedhamu kan Munaa Abul-Fadli qopheesse keessatti dagaage.

Dursa

Qo'annan Kun ⁽²⁾ kutaasadii irratti hundaa'e inni duraa: Zakaa, misoomaa fi Raabsaa qabeenyaati. Innis boqonnaa lama of keessatti qabata. Isaanis: barnoota Zakaa, Hubannoo/hiika misooma fi hiika raabsuun diinagdee Islaamaa keessatti qabuddha.

Kutaa lammataa immoo: jijjiirama zakaan wal-horsiisuu (misoomsuu) keessatti qabuudha. Innis boqonnaalee sadii of jalaa qaba. Isaanis: zakaa fi madden galii isaa jijjiirama kallattii kan zakaan sadarkaa si'aa'ina/sochii diinagdee keessatti qabuu fi jijjiirama al-kallattii kan dagaaginni qabeenyaa sadarkaa si'aa'ina/sochii diinagdee keessatti qabuudha.

Kutaasadaffaa fi kan dhumaa immoo mata dureen isaa: jijjiirama zakaa raabsuun qabu jedha. Innis boqonnaa lama qaba. Kan duraa mata dureen isaa 'Zakaa fi hanga namaaf gahu (*haddul-kifaayah*) guutuu' jedha. Kan lammaffaa immoo 'Zakaa fi wal-gargaaruu hawaasummaa' jedha. Maddi kitaabaa fuula soddonii sadii gaha. Maddi isaa kan Afaan Arabiffaa 262, kan afaan alagaa immoo 118.

Qorannichi barruu nama beekaa al-Gazaalii jedhamuutiin eegala. Innis akkana jedhe: akka ani beekutti Mootummaan Madiinaa al-Munawwaraa biyya dura haqa hiyyeeyyii eeguudhaaf jecha namoota zakaa dhoowwatan irratti lola labsiteedha. Zakaan yeroo dureessa irraa fuudhamtee hiyyeessaaf kennamtu qofa osoo hin taanee seera jiruu hawaasummaati. Nama

⁽²⁾Zakaa: Bu'uura Sheri'aa, Ga'ee Wal-Horsiisuu Fi Raabsuu, Dr. Ni'maa Abdullaxiif Mashur, Kaahiroo, Markaz Saalih Kaamil li al-Iqtisaad al-Islaamii, 2005

hojii dhabeef akka gargaarsa battalaattifayyada malee nama taa'icha filateef hin fayyadu. Zakaan dureessaafis ta'ee nama fayyaa qabu, kan hojjatachuu danda'uuf hin eeyyamamtu. ⁽³⁾

Barnoota zaka keessaa tokko hundee qabeenya/kaappitaala argachuu fi madda galii isaa iraa zaka baasuu bololuudha. Hanga rakkataan naannoo Sanaa irraa of-gahutti bakka irraa walitti qabamte irraa bakka biraa hin geeffamtu. Erga jarri (isaan) irraa of-gahanii booda bakka biraa geessuun ni danda'ama. (Fuula1-7)⁽⁴⁾

Qo'annichi waa'ee qabxiwwan wal-keessa seentuu fi walitti dhihaattuu dubbata. Mata dureen isaa akka armaan gadii ta'uu danda'a: sababoota furmaata diinagdee warra dhihaa, hiika hubannoo zaka, hiika addummaa diinagdee Islaamaa, hubannoo wal-horsiisuu (misoomsuu) fi raabsuu, hubannoo raabsuu akka xiinxala seera nam-tolchee fi akka xiinxala Islaamaatti, jijjiirama zakaan heddummeessuu keessatti fiduu fi jijjiirama zaka raabsuun fidu.

Kan duraa: Hiikaaa sochiin diinagdee gufachuu: Qo'annaan kun sochii diinagdee kan biyyoota sadaffaa (warra reef guddataa jiranuu) kan yeroo lola addunyaa lammaffaa irraa hanga ammaa irrattifuulleffata. Sababaa kufiinsa isaa ibsa. Innis waan irra yaachisaa-ilma namaa- dhiisanii qabeenya/faaydaa

⁽³⁾Aliyyi al-Qaariin “Hin eeyyamamtuuf” jechuun guutummaan guutuutti hin eeyyamamuuf, ykn kadhaadhaan hin eeyyamamuuf jechuudha jedhe. ibni Maalik “Zakaan nama qaamni isaa fayyaa, kan waan isaa fi maatii isaa gahu carraaqqachuu danda'uuf hin eeyyamamu” jedhe. shaafi'iinis akkanuma jedhan.

⁽⁴⁾Maddi isaa tokko waan ta'eef. akka kanatti dhuma barruutti (text) fuula isaa barreessina.

irratti xiyyeeffachuudha. Sababa kanaafsochiin diinagdee misoomsuun duubatti.

Haala guddina biyyoota warra eeshiyaatiin ala piroojektiileen misoomaa gufattee jirta. 3/4n kan lafa irra jiruu rakkoo boodatti hafiinsaa keessa jira.biyyoonni guddinaan boodatti hafan fakkeenya ijaarsaa kan ilaalchaa fi haala jiruu jaraa wajjiin wal-simatu barbaaduu irratti kanatu raga bahe. Hedduun biyyoota boodatti hafanii kun biyyoota Islaamaa keessatti argamu. Islaamummaan fakkeenya waa hedduu hammatu, kan of danda'iinsa mirkaneessu namaaf dhiheessa. As irraa ka'uun hir'ina beekumsaa kan badhaadhina wal-ga'aa fi waaraa mirkaneessuuf zakaan kennamtu irratti xiyyeeffachuun dhufe (F. 9-13).

Kan Lammaffaa: Hubannoo Guddina Diinagdee Akka Ilaalcha Warra Dhihaatti.

Hubannoon dagaagina diinagdee warra dhihaa ilaalcha walii gala fi kan madda *almaaniyyootaa* (*secularist*) irraa ka'a. kan asii gadii keessatti mallatoowwan guddina diinagdee akka ilaalcha warra kanaatti ilaalla:

A. Hubannoo Guddina Diinagdee Akka Ilaalcha Warra Dhihaatti:

Beektonni diinagdee warra dhihaa (*economists*) akkana jechuudhaan guddina diinagdee ibsu: galiinbiyyaa baay'ina lakkoofsa ummataa caalaa dabaluu mirkaneessuuf jecha maddoota fi kan uumamaa fayyadamuudhaan haala gahaa fi wal-

gahaa ta'een akka galiin nama dhuunfaa guddatu gochuuf tattaafachuudha.

Warri Dhihaa Fakkeenya Dagaagina Fiixa Bayanii Ibsanii Jiran. San Keessaa:

1) Fakkeenya Ingilizii: fakkeenyi kun karoora gabaa bilisaa irratti hundeeffame. Haa hojjatuu dhiisi, haa dabruu dhiisi. Dhuma irratti kan murtii kennu harka qabaa dhokataadha (invisible hand).kaappitaalizimiidhaaf ka'umsa duraa taate. Kana jechuun Kaappitaalismii daldalaa jechuudha. Kaapitaalisimii warshaaleetu itti aane. Sababoota baay'eetu fakkeenya diinagdee kanaa milkeessuuf wal-gargaare. San keessaa: yeroo jaarraa lama fudhatuuf suuta suutaan deemuu isaatii fi wantoonni meeshaalee dheedhii, naannoon hin omishamne kan gulantaa jiddu galeessaa, galmee col'ee fi leenjifamtuun guutamuutu ganamsachuu fi qabeenyi kaappitaalistootaa (abbootii qabeenyaa) heddummaachuuf gargaare.

2) Fakkeenya Jaappaanii: fakkeenyi kun kan isa duraa wajjin yeroo wal-bira qabnu ariifataa ta'ee rgama. Kunis namoota galiin isaanii gadi bu'aa ta'e sektara qonnaa keessatti itti fayyadamuu fi abbootii qabeenyaa hojii irratti bobba'an akka isaan proojektii omishaa ol-aanaa argamsiisan kan balaa (*risk*) guddaa qabu irratti bobba'an godhuudhaani. Kunis piroojektiwwan ummata kan haala ummata wajjin deemtu irratti hirkachuu wajjini.

3) Fakkeenya Sooshaalizimii: Fakkeenyi kun biyya Tokkummaa Sooviyeetii durii (Raashiyaa) bakka bu'a. isiitu

dura eegale. Eeganaa biyyoonni baha Awrooppaa dirqamaan itti aanan. Eeganaa Chaaynaa fi biyyoonni biroo itti aanan. Sirni kunis jiddu galeessummaa fi karooro jiddu galeessaa kan wal-gahaa fi akeeka (karoora): **“Hunda irraayyuu hanga dandeettii isaa, hudaafuu hanga dhimmaa isaa’** jedhu mirkaneessuuf tattaafatanuudha.

Fakkeenya kun wareegama namaa, siyaasaa fi hawaasummaa guddaa gaafate. Tajaajiltoonni (hoggantoonni) fakkeenya kanaa tooftaa lama fayyadamuudhaan sirna kana jijjiiruuf dirqaman. Isaanis: jiddu gala gadi dhiisaa irraa gara jiddu gala moggaatti jijjiiruu fi mirga hojii hojjatan irraa bu’aa argachuutiif beekamtummaa kennuudha. Yeroo sababa kufaatii soovi’eet Raashiya duraaniituu sirni kun biyyoota baha Awrooppaa kessatti kufu, garuu Chaaynaa keessatti sirnichi bu’uurota sirna kaappitaalizimii hedduutti fayyadamuudhaan dandamachuu danda’ee jira. (F.97-101)

B. Diinagdee warra dhihaa osoo hin guddatin dura: ogganaan Amerikaa Tiruumaan lola addunyaa lammaffaa booda hubannoo diinagdee hundeesse. Bara dammaqina Awrooppaa irraa kaasee hanga lola addunyaa lammaffaatti ijoon ilaalcha diinagdee warra dhihaa kan dhaabbate: diinagdee biyyoota dhihaa guddatanii irratti. Haala Kanaan manni barumsa diinagdee dhihaa kan Kilaasikiyyootaa kan adeemsa aadaa durii irratti hundaa’e, Maarkistootaa, Kilaasiktoota haaraa fi Keenz Haawurd, Duumaarii fi Haansiniin goolabamte. Yaanni mana barumsaa Sanaa yaadota bu’uuraa armaan gadii irratti hundaa’e:

(1) **Maaltisii fi Riikaardoon waa lamatu guddina diinagdee gufuu ta'a jedhan.** isaanis: lakkoofsi ummataa ida'uu fi qabeenyi uumaa jiru xiqqachuudha. Jarri kun lamaan yeroo walitti qabaman boodatti hafummaa fi dadhabbina diinagdee fidu. Akka namoonni hedduun sadarkaa of danda'iinsa biratti dhaabbatu (diinagdeen isaanii harkaa gara afaanii ta'u godha).

Maarkistoonni rakkoo kana dura dhaabbachuuf bifa armaan gadiitiin fakkeenya ta'e: akkuma teknooloojiin guddaan dhufeen sirna tooftaalee omisha dhuunfaa jijjiiruu, guddina diinagdee mirkaneessuuf sirreessa haaraa sana hojjiitti hiikuuf ga'umsa qabaachuu fi biyya sabummaa/naannummaa irratti hundoofte irraa gara haala duraaniitti deebisuutti deemuudha.

Warroonni diinagdee adeemsa aadaa duraatiin deeman immoo rakkoo diinagdee kan yeroo gabaabduu furuu, haaromsa, waa kalaqaa, fi ogummaa cimsachuu irrattixiyyeeffatu. Maarkis gadi bu'iinsa barbaacha walii gala (wantoonni barbaadamu gabaa irraa hir'achuu) furuudhaaf mootummaan kallattiidhaan siyaasaa qabeenyaa fi investmentii keessa harka naqachuu qaba jedha. hayyoonni diinagdee aadaa haaraan immoo gatiin meeshaa dabaluu kan maallaqni kufuun irratti xiyyeeffatan. Kunis waan qaala'iinsi gatii omishummaa yeroo dheeraa dadhabsiisee fi caasaan diinagdee diigamuutti waan geessituufi. (F. 102-103)

C. Ilaalcha Diinagdee Warra Dhihaa Kan Addunyaa Sadaffaa: xiinxaltoonni warra dhihaa mataa isaaniitiifuu bakka lamatti qoodaman: gareen tokko fakkeenya (tooftaa) diinagdee warra dhihaa kanniin

guddatanii biyyoota addunyaa sadaffaa boodatti haftuu keessatti itti fufanii hojiitti hiikuu ni didu. Waldhabiin jaraa (isaanii) gaaffii barbaachisaa armaan gadii irra naannofti: dagaaginni diinagdee biyyoota Sanaa damee kamiin eegaluu qabdi? Qonnaani moo warshaadhaani. Kan irra bu'aa qabu siyaasaa (tooftaa) guddina dameewwan hunda wal-madaalchisee deemu moo kan wal-hin madaalchisneedhe?

Manni barumsaa sun ilaalcha gara garaa kan guddina diinagdee biyyoota boodatti hafaniin mirkaneessuuf oolu lafa keesse. San keessaa yaada warraaqsa warshaalee, yaada ittisa jabduu, gulantaawwan guddinaa fi ka'umsaa, yaada waa uumuu, yaada utaalcha guddaa gara fuul-duraatti utaaluu fi yaada faana fuul-duraa fi boodaa faadha.

Namni bu'aa jiddu gala diinagdee warra dhihaa- kan biyyoota dhihaa guddataniin wal-qabatus ta'ee kan biyyoota duubatti haftuudhaan wal-qabatu keessatti- salphaatti hir'ina hedduu hubachuu danda'a.isiitu safara (madaala) dhugaa fi ifaadha jedhanii ibsuudhaaf nama rakkisa.rakkoo caasaa, hir'inni maallaqaa guddachuu fi guddinni isaa hir'achuu ibsuu isaa agarra. Haalli jiruu biyyaa biyyatti wal-dhabuudhaaf madaala hin kennine. Ilaalcha gar-tokkee kan tooftaalee omishaa keessaa tokko qofa irratti xiyyeeffatte. Ykn tooftaalee omishaa hedduudhaan hojjatti ta'ee garuu osoo hariiroo tooftaa jidduu isii walitti hin hidhin, wantoota yeroo fi bakka wajjin jijjiiraman osoo ilaalcha keessa hin galchin ilaalcha heddummina qabeenyaa qofa irratti xiyyeeffatti. Yaaddoo omisha baay'isuu qofatu isaa yaachise. Osoma adeemsi kun garaa garummaa jidduu dureeyyii fi hiyyeeyyii jiru bal'iseellee itti hin dhimmine. (F.103- 107)

Lammaffan: Hubannoo Zakaa Ibsuu

Qabxiin kun dameewwan afur of keessatti hammata.
Isaanis:

kan duraa: hiika zakaa, kan lammaffaa: hubannoo qabeenya zakaa keessaa kennuun dirqama ta’uu fi ulaagaalee isaa, sadaffaan: nama zakaan kennamuuf fi afraffaan: seera ittiin nama isiif maluuf raabsamudha.

Kunis akka armaan gadiitti dhihaate:

1. Hubannoo (hiikkaa) zakaa akka hiika afaan

Arabaatti: akka lugaatti hiikni zakaa dabaluu, wal-horuu, faaydaa heddummaachuu, qulqullinaa fi toliinsa. Hiikni kun hiika *sadaqaa* (kan yeroo) wajjin hidhata qabda. Sadaqaan kan yeroo galata Rabbii ol-ta’e irraa argachuuf jecha kennamtuudha. Isiin immoo dhugaa fi mallatoo jaalalaa wajjin hidhata qabdi. Kennaan zakaa caalaa hiika bal’aa qaba. Garuu waan zakaan ilaalcha Islaamaa keessatti kenna qabeenyaa qofa osoo hin ta’in yaada kennuus of keessatti qabatuuf hiikni lamaan (kan zakaa fi sadaqaa/kyeroo) wal-fakkaataadha. Haa ta’u malee zakaan yoo hiika isi isa dhiphaa ilaalle dirqama Islaamummaa kan rogoota bu’uura Islaamummaa keessaa sadaffaa irratti argamtudha.

Jechi zakaa jedhu Qur’aana kabajamaa keessatti yeroo 32 dhufe. Sana keessaa yeroo 26 aayata (keeyyata) tokko keessatti salaataa wajjiin walitti qindaa’ee dhufe. Yeroo tokko immoo osoo aayata tokko keessatti hin ta’in galumsa tokko keessatti (wal-faana) dhufe. Jechi “Sadaqaa” jedhuu fi “Sadaqaat” jedhu Qur’aana kabajamaa keessatti yeroo 12 dhufe. Kunis zakaan ibaadaa (gosa gabbartii) qabeenyaa kan gabbartii qaamaa wajjiin

walitti hidhata guddaa qabdu ta'uu akeeka. Gabbartiin qaamaa kunis salaata.salaanni adda baastota jidduu amantoota dhugaa fi fuul-lameewwan adda baasan keessaa tokko. Isiin dirqama Qur'aanaa fi hadiisawwan qulqulluudhaan raggaateedha. Hadiisa Sahiiha (qulqulluu) Bukaarii fi Muslim gabaasan keessatti akkana jechuutu jira:

"بني الإسلام على خمس: شهادة أن لا إله إلا الله وأن محمداً رسول الله، وإقام الصلاة، وإيتاء الزكاة، وصوم رمضان، وحج البيت لمن استطاع إليه سبيلاً."

“Islaamummaan waa shan irratti ijaaramte. (Isaanis) kan gabbaramuun maluuf Rabbiin malee hin jiru; Muhammad ergamaa Rabbiiti jedhanii ragaa bahuu, salaata dhaabuu (salaatuu), zaka kennuu, Ramadaana soomuu fi hajjii godhuu (ka'baa bira dhaquu)dha.”

Zakaan haqa qabeenya keessa jiru.hogganaan biyyaa warroota walitti qabamanii humna meeshaa fayyadamuun dhowwata loluuf mirga qaba.kunis akkuma kan yeroo oggansa Ababakir Assiddiiq (RA) argameeti. Akkasumas nama osoo humna meeshaa hin fayyadamin zaka dhowwatu akka kennu dirquus mirga qaba. Warri zaka walitti qabanu immoo qabeenya jiddu galeessa fuudhuu qabu.

Zakaan akka hiika amantiitti: dirqama qabeenya murtwaa keessa yeroo murtawaa keessatti kennamudha. Nama Muslimaa, bilisaa, kan qabeenya *nisaaba* (hanga zakaan keessa bahuun dirqama tahu) qabu, qabeenyachi isa biraatti waggaa tokko gahe hunda irratti dirqama. Abbaan amantii (SW) zaka

kennuu *zimmiyyoota* ⁽⁵⁾ irratti dirqama gochuu dhabuu isaa wajjiin irraa fayyadamuu hin dhowwine. Koonfaransiin qo'annaa Islaamaa zakaan qabeenya warroota dirqama shari'aa hin qabnee kan akka daa'immanii fi maraattotaa keessatti dirqama ta'uu irratti waliif galan. Abbaan qabeenyaa du'uudhaan zakaan hin hafu. Kafaltii/liqii biraa dura buufama. Yoo zakaa irra hafe isumatu kafalama; yookii dhaala hunda irraa kafalama.

2. QabeenyaZakaa Keessaa Baasuun Dirqama Ta'uu, Ulaagaalee Isaatii Fi Gosa Isaa.

Qabeenyan qabeenya hunda irraa waan ati horattedha. Dhugaa isii yoo ilaalle isiin qabeenya Rabbiiti. Namni immoo ulaagaa abbaan qabeenyaa kan dhugaa sun kaa'e guutee akka amaanaatti itti fayyadamuudha.

Zakaan qabeenya armaan gadii keessatti dirqama taati: ziqayaa fi meeta (warqii fi silverii), akkasumas maallaqoota bakka jara (isaan) lamaanii bu'anii tajaajilan, midhaan, firiiwwan, beeyladoo, qabeenya daldala irraa argame, meeshaalee daldalaa, albuuda dachii keessaa baafamu, damma, qabeenya bishaan keessaa, qabeenya argatamu (horuu abbaa qabeenyichaa biratti wal-horu osoo hin ta'in kan sababa of danda'aadhaan argate. Kan akka yeroo, carraaqqachuu, ogummaa walabaa kan daldalaan alaa, kafaltii fi mindaa), maallaqa waraqaa fi zakaa fixrii faadha. Ulaagaalee isii immoo beektonni Islaamaa addeessanii jiru. asitti tokko tokkoon dubbchuuf ni dheerata.

⁽⁵⁾Nama muslima hin ta'in kan lubbuu fi qabeenya isaatiiif tikaa fi nageenyi kennameefii biyya Muslimaa jiraatu.

Qabeenya keessatti zakaan dirqama ta'uuf qabxiileen armaan gadii ulaagaaleedha: guutumaan guutuutti kan abbaa qabeenyichaa ta'uu, wal-horuu, dhimmoota isaa bu'uuraa irraa hafee hanga zaka keessaa baasuun diqama ta'u gahuu fi abbaa qabeenyichaa biratti waggaa guutuudha.

3. **Namoota zakaan kennamtuuf:** bakka zakaan itti kennamtu (namoota isiin kennamtuuf) keeyyata Qur'aana kabajamaa kan Suuraa Tawbaa keessaatti ibsamee jira. Keeyyatichis akkana jedha:

وَمِنْهُمْ مَّنْ يَلْمِزُكَ فِي الصَّدَقَاتِ فَإِنْ أُعْطُوا مِنْهَا رَضُوا وَإِنْ لَمْ يُعْطُوا مِنْهَا إِذَاهُمْ يَسْتَخْطُونَ ﴿٥٨﴾
 وَلَوْ أَنَّهُمْ رَضُوا مَا آتَاهُمُ اللَّهُ وَرَسُولُهُ وَقَالُوا حَسْبُنَا اللَّهُ سَيُؤْتِينَا اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ وَرَسُولُهُ
 إِنَّا إِلَى اللَّهِ رَاغِبُونَ ﴿٥٩﴾ ﴿٦٠﴾ إِنَّمَا الصَّدَقَتُ لِلْفُقَرَاءِ وَالْمَسْكِينِ وَالْعَجِلِينَ عَلَيْهَا وَالْمَوْلَافَةُ
 فَلَهُمْ فِي الرِّقَابِ وَالْعِزِّ مِثْلُ سَبِيلِ اللَّهِ وَأَبْنِ السَّبِيلِ فَرِيضَةً مِّنَ اللَّهِ وَاللَّهُ عَلِيمٌ
 حَكِيمٌ ﴿٦١﴾ سورة التوبة: 58-60

“Jara irraa nama kennaa keessatti si xureessutu jira. Yoo isii irraa kennaman ni jaallatu. Yoo isii irraa hin kennamin ennas jarri ni jibbu.

Osoo jarri waan Rabbii fi ergamaan isaa jaraaf kenne jaallatanii, “Rabbiin keenya nuuf gahaadha, (Rabbiin) sichi arjummaa isaa irraa nuuf kenna, ergamaan isaas. Nuti gara isaa kajeeltota” jedhanii (jaraaf caala ture).

Sadaqaan/zakaan hiyyeeyyii, harka qalleeyyii, isii irra hojjatoota (warra isii irra hojjatan), warra qalbiin jaraa booharfamtu, gabra (bilisoomsuu) keessatti, warra liqii (*deenii*)

of irraa qaban, karaa Rabbii keessattii fi kara deemaa qofaafi. Dirqama Rabbiin irraa ta'e. Rabbiin beekaa ogeessa.” (Tawbaa: 58-60)

Keeyyata kabajamaa kana irratti hundaa’uudhaan wantoota lama ibsuun ni danda’ama. Isaanis: namoota zakaaf fudhachuun jaraaf eeyyamamuu fi kan jaraaf hin eeyyamamneedha.

A. Namoota zakaaf fudhachuun hin eeyyamamneef. Warroonni kun kanneen armaan gadii of keessatti hammatu:

(a) Namoota jajjaboo hojjatachuu danda’an, mormitootaa fi diddoota (kaafiroota) warra roorrotoota. Warri Muslima hin ta’in (*ahlu azzimti*) kan Muslimootaan hin lolin, kan Muslimoota biyya jaraa irraa hin baasin hojii Umar bin al-Kaxxaabitti hidhatanii yeroo jarri itti dhimmanitti zakaaf irraa kennuufiin ni danda’ama.

(b) **Ilmaan nama zakaaf kennuu-yoo fagaatanillee** (ilmoo isaa, ilmoo ilmoo isaa, ilmoo ilmoo ilmoo isaa... yoo ta’es) fi haadha manaa isaati. Sababani isaas jara kana nyaachisuun waan isa irratti dirqama ta’uufi. Jarri kun durummaan isaa durummaa jaraati; hiyyummaan isaa hiyyummaa jaraati.

(c) **Firoottan nabiyyicha xumuraa (SAW):** jara kanaaf sadaqaa kennuun hin eeyyamamu. Maatiin nabiyyichaa kun akka ilaalcha ulamoota gariitti ilmaan Abdal-Muxxalibi; akka ilaalcha ulamoota birootti immoo Banii Haashimis of keessatti hammata.

B. Gosoota saddeettan zakaan eeyyamamuuf: jarri kun: hiyyeeyyii, harka qalleeyyii, isii irra hojjatoota (warra isii irra hojjatan), warra qalbiin jaraa booharfamtu, gabra (bilisoomsuu) keessatti, warra liqii (*deenii*) of irraa qaban, karaa Rabbii keessattii fi karaa deemaadha.

Asii gaditti wantoota akka walii galaatti tarreeffaman kana hanga tokko ibsina.

(1) HiyyeeyyiiFi Harka Qalleeyyii (Miskiinotaa Fi Faqiirota): Faqiirri nama waan tokkollee hin qabne ykn walakkaa waan jireenyaaf itti dhimmuu kan hin argannedha. Miskiinni immoo kan walakkaa waan jireenyaaf itti dhimmuu yk Sanaa ol argatuudha.

(2) Miskiinni nama waan isa duroomsu hin qabne, kan namas hin kaddhanee fi kan rakkiinni isa irraa beekamee kenni isaaf hin kennamnedha. Zakaan caalaa keessaa tokko firoottan isaa miskiinaa fi faqiira kan jara nyaachisuun isa irratti dirqama hin taaneef kennuudha.

(3) Warroota isii irra hojjatan: jarri kun immoo kan qaamni dhimmi ilaalu akka jarri zaka walitti qabanuuf, bakka kuusaa isaatti eeganuu fi bakka isiidhaaf malutti akka raabsanuuf jara ramadeedha. Hojjattoonni kun Muslimoota amanamoo fi murtee zaka beekan, warroota zakaan jaraaf hin eeyyamamne ta'uu dhabuun dirqama. Waan hojii jaraa fakkaatu fudhatu. Abbaan amantii akka jarri hin hannee qabeenya zaka (keessaa hin dhokfanne) fi qabeenya nama zaka kennuu kan caalaa ta'e akka hin fuune jara ajaje.

Yoo namni zakaa raabsu abbuma qabeenyichaa ta'e ennas kan namoota zakaa irra hojjatamuuf kennamu hafee gosoota turban hafa irratti raabsama.

(4) Namoota qalbiin jaraa booharfamtu: jarri kun warra qalbii jaraa Islaamummaa irratti booharsuun (gammachiisuun) ykn hamtuu jaraa Islaamummaa irraa qabuun barbaadamuu, ykn Muslimoota irraa deebisuu fi diina jaraa irratti jaraaf tumsuun kajeelamudha.

Kun kan inni of keessatti hammatu: nama dhihoo Islaamummaa seene kan irratti jajjabeessuu barbaachisu, nama Islaamummaa isaatiin firoottanii fi lammiin isaa Islaamayyuu kajeelamuu fi namoota hamtuu isaanii sodaatamu, yoo kenni kennameef hamtuu sana irraa of qusachuun isaanii kajeelamudha. Qoonni kun kan yeroo ammaa itti Islaamummaa irraa deebisan keessaa tokko.

(5) Gabra bilisoomsuu: kun qooda gabrichaa ykn gabrittii bilisoomsuuti. Kunis qabeenya zakaatiin namoota gabrummaa jalaa of baasuudhaaf maallaqa kafalaa jiran gargaaruu fi jara bitanii bilisoomsuudhaani.

(6) warra liqii (deenii) of irraa qaban: jarri kun immoo warra mogoonni (qabeenyi nama biraa) jara irra jiru, kan waan kafalan hin argannedha. Kan dhimma dhuunfaa isaatiif liqeeffate ta'us, ykn kan dhimma nama biraatiif liqeeffate, warra safuu qabanu kan jidduu namaa walitti araarsuuf liqii baadhatanta'us tokkuma. Namni balaan isatti buute hanga waan jiruu isaa ittiin ijaarratu argatutti gargaarunis qooda kana jala seena. Haqa namaa (deenii) nama du'e kan waan kafalu osoo hin

dhiisin du'e qabeenya zakaa irraa kafaluun ni danda'ama. Ulaa dhala fayyadamuu cufuuf jecha gahee warra liqii qabanii irraa namoota itti dhimmaniif liqeesuun ni danda'ama.

(7) karaa Rabbii keessatti: Wantoota jaalala Rabbiitti nama geessan kan akka beekumsaa (ilmii), hojii fi qabsoo (jihaadaa) of keessatti qabata. Hiikni kun hojiiwwan qulqulluu fuulli Rabbii ittiin fedhame hunda akka of keessatti qabatuuf jecha bal'ata. Kunis dirqamoota, hojiiwwan fedhiidhaan hojjatamanii fi gosoota tola ooltummaa hunda hammata.

Inumaa Imaamu Ahmad nama hajjii deemu barbaade kan qabeenya hin qabnee akka inni deemuuf zakaa kennuufii ni ta'a jedhu. Garuu warri gariin Hajjiin kan inni dirqama ta'u nama danda'u irratti jechuudhaan yaada isaanii kana falman. Abbaan tafiira (hiika Qur'aanaa) "al-Manaar" karaa hajjii eeguu fi sababoota warra hajjii deemuuf haala mijeessanii kennuun ni danda'ama jedhan. kunis waan kana hojjachuudhaaf yoo maddi galii biraa dhabame qofa.

(8) Kara deemaa: Inni kun immoo kara deemaa kan biyya tokko irraa gara biyya biraa deemu, kan galaan isaa dhumtedha. Waan biyya isaatiin isa gahutu isaaf kennama. Keessummaan, barattoonni barnootaaf biyya biraa deeman kanneen dhimma deemsa barumsaa sanaaf itti dhimmanii fi nama qabeenya isaa irraa fagaatee jiru, osoo biyya isaa jiraateelle kan argachuu hin dandeenyefaadha.

4. Nama Isii Haqa Godhatuuf Zakaa Raabsuu:
bifa walqixa ta'een (akka gareen saddeettanuu 1/8 argatutti)
qooduun dirqama miti. Garee hunda akka rakkina jaraatti

adda baasanii ilaaluun ni danda'ama. Garuu qabxiin irratti waliif galamee jiru gahee warra zaka'a irra hojjatuu 1/8 ol gochuun hin ta'u. Warra rakkina jabaa qaban irraa eegalee akka barbaachisummaa isaatiin durfama. Yoo qabeenyi zaka'a kan rakkoo garee muraasaa qofa kan gahu ta'e hiyyaayyii fi harka qal'eeyyii dursuudhaan tartiibni isaa eegama. Ammas dhimma irratti waliif galame keessaa tokko yeroo zakaan rakkoo warra biyyaa isiin keessaa guuramtee hiiktee irraa hafte gara iddoo biraa geessuun eeyyamamaa ta'uudha. Yoo zakaan hin geenye dirqamaan qabeenya zaka'a hin ta'in keessatti dirqamsiisuun ni eeyyamama. Kun immoo hanguma rakkoo hiiku malee hin daangeffamu.

Sadaffaan: Addummaa Diinagdee Islaamaa, Hiika Misoomsuu Fi Raabsuu: Diinagdee Islaamaa jechuun kan itti fedhame: bu'uurawwanii fi kaayyolee waan hawaasni itti dhimmu oomishuuf barbaachistu fayyadamutti nama geessituu fi wantoota sana bara hunda guddisuudha. Hiika kanaan diinagdeen Islaamaa qooda tokko kan Islaamummaa irraa addaan hin baanedha. Kunis Islaamumman amantii dhimmoota jiruu namaa hunda of keessatti hammatu waan ta'eefi.

Qabxiin kun wantoota muraasa irra naanna'a. Isaanis:

- I. Maalummaa (mallattoo) diinagdee Islaamaa ibsuu,
- II. Hiikaa mijjeeffannaa akka hiikaa isaa kan hiikaa diinagdee Islaamummaa, akka hiika isaa gaarii (positive) fi hiika hir'inaa (negative) kan hiika warra dhihaa ammayyaa irraa qulqullaa'e ibsuu fi

III. Diinagdee karaa Islaamummaa irratti taatee dhimma namummaa fi qabeenyaas bakka buutu walitti makuudha. Kunis akka rmaan gadiitti adda baafamee ibsama:

1- **Amaloota diinagdee Islaamaa:** diinagdeen Islaamaa mallatoowwan (ibsa) armaan gadiitiin ibsama:

a. **Amaloota amantii (Aqiidaa):** Islaamummaan amantii tawhiidaa kan sochii hojii namaa kan addunyaa fi aakiraa murteessudha. Kanaafuu si'aa'inni diinagdee qindoomina duudhaalee kana mala *ta'abbudiyyummaa* (yaada gabbartiitiin waa hojjachuu) isa godhu, bu'uurri isaa bakka bu'iinsaa fi dachii misoomsuu ta'e irratti kan xiyyeefatudha.

b. **Qabatama jiruu wajjin deemuu fi amala qabaachuu:** Islaamummaan qabeenya/faaydaa, amantii fi uumama sirrii kan Rabbiin irratti nama uume hunda of keessatti hammata. Diinagdeen Islaamummaa sona “لا ضرر ولا ضرار / **Miidhuu fi miidhamuun hin jiru**” jedhu irratti hundaa'e.

c. **Jiddu galeessummaa fi madaalawummaa:** diinagdeen Islaamaa yaada dhimmoota ilma namaa guutuu lafa ka'a. kun immoo kan ta'udura dhimmoota bu'uuraa kan dirqama guutamuu qaban guutuudhaan (kan akka Manaa, nyaataa fi uffataa), sana booda wantoota baay'ee barbaachisoo ta'an garuu kan barbaachisummaan isaanii bu'uuraa hin ta'in guutuudhaan, eeganaa osoo hin qisaasin; hanga barbaachisu irraa osoo hin hir'atin waan ilma namaatiif barbaachisu guutuufiidhaani. Kunis carraaqqannaa fi ogummaa osoo addaan hin baasin, faaydaa dhuunfaa fi gamtaa kan waliinii wal-madaalchisuu irratti bololuu wajjiini.

Akkasumas waan wal-simachuu jidduu gabbartii fi waliin hojjachuu (diinagdee) mirkaneessuuni.

d. Wal-guutuu fi walitti hidhachuu: Diinagdeen Islaamaa ijaarsa qindooftuu roga afur qabdu irratti hojjata. Isaanis: mirga qabeenya dhuunfachuu, osoo zakaas keessaa hin baasin ol-kaa'achuun dhowwamaa ta'uu, dhalli dhowwamaa ta'uu fi kallattii namummaa hunda kan akka: siyaasaa, hawaasummaa, aadaa fi amantii waliin hidhata qabaachuu. (F. 91-96)

2- **Akka Islaamaatti hubannoo mijjeeffannaa waan misooma gaarii waliin wal-fakkaataniif:** ilaalchi Islaamummaa jecha “Misooma diinagdee” jedhu qubee qubeedhaan hin hiikne. Garuu qindoomina tokko tokkee ilaalcha walii gala irraa maddee fi madda walii galaa, kan *wahyiin* (ergaa samii) buufamaa irratti kan xiyyeeffate, kan qajeelcha hubannoo diinagdee sammuu warra dhihaa boce caala gadi fagoo ta'e keessatti ibse.

Dagaaginni akka ilaalcha Islaamaatti “Misoomsuu mijjeeffachuutti geessu” dachii jiraachisuu mirkaneessu irratti hundeeffame. Rabbiin (SW) dachii itti hin fayyadamnetti fayyadamuu, misoomsuu fi tola isii keessatti mijjeeffachuutti nu ajaje. kanaan hiikni/hubannoon dagaaginaa haqummaa, miidhaa mormuu fi miidhamaaf tumsuudhaan wal-qabate. Hiikni kanaa immoo faallaan hubannoo dagaagina warra dhihaa misoomsuu kan hojii amantii fi bakka bu'iinsaa taate, kan nama dhuunfaa fi gamtaas ta'ee biyya Muslimaa irratti dirqama ta'udha. Wanti dachii irraa gaggaariidha; akka gaariitti itti fayyadamuu, isii tolchuu fi Rabbiin galatoomsachuu nama irraa barbaaddi.

Cuunfaan waan darbee: - xiinxalli/yaanni Islaamaa hiika dagaagina diinagdee hin ibsine. Kan jiru sun hiika mootiin Ameerkaa duraanii *Tiruumaan* jedhamu waraana addunyaa lammaffaa booda bodedha. Garuu namni dhimmicha xiinxalu hiikni mijjeeffannaa hiika dagaagina/guddinaatiin tokko. Dagaagina yeroo jennu hiika isaa isa hir'inaa osoo hin ta'in isa gaarii fudhanneeti.

Mijjeeffachuun waa murteessuu danda'uu, bakka qabachuu, irratti moo'uu fi murteessuu irratti danda'uudha. Innis dachii hin qabatamnetti fayyadamuu fi misoomsuudhaan wal-qabata. Dagaaginni diinagdeetiif karaa mijjeeffannaa irraayyi. Hojii amantii kan akka iyyummaa dhabamsiisuu dirqama amantii keessatti lakka'ama. Dachii jiraachisuu fi misoomsuun moggaalee dachii keessatti hojii walitti fuftuu fi dirqama yoo xiqqaate gareen hawaasaa hojjachuu qabudha. Kallattiin kun yeroo gadi fageessanii ilaalan sochii diinagdee biyyoota Arabaa fi Islaamaa kuffisee karaa Rabbii irraa fagaachuutti geessa.

Islaamummaa keessatti dagaaginni diinagdee tokko tokkoon hawaasaa hundaa irratti xiyyeeffata. Kunis ka'umsa “Hiyyeessi beela'ee dureessi waan garaa guuttateefi.” jedhu irraayyi. Akka hubannoo kanaatti hojiin dagaaginaa diinagdee kaayyoo duudhaalee, amantii fi haala gaarii mirkaneessuufi. Omishuu fi raabsuun addaan hin baafamu. Waan ittiin of danda'an mirkaneeffachuun irra xiqqaa waan kaayyeffatameeti.

Ilmi namaa addunyaa kana keessatti wantoota gaggaarii isaaf laaffifamtetti fayyadamuun jireenya isaa kan dachii irraa kana tolchuu qaba. Kun immoo jiruu gaarii dhaabbachuudhaan, dandeetti qabeenyaa fi hamilee hawaasaaf argamsiisuudhaani.

Kunis damee omisha tokkoo qofa irratti xiyyeeffatanii isa kaan dagachuu dhabuu fi liqii fi hojii diinagdee hunda galmeessuu irratti bololuu wajjiini.

3- Akka ilaalcha Islaamaatti walitti makama diinagdee: makaan kun kan armaan gadii of keessatti qabata:

a- **Iddoo dhalli namaa mijjee diinagdee Fiduu keessatti qabu:** mijjeeffannaan bu’aa dhalli namaa mijjee qabeenyaa uumama keessa jiru (dachii keessa, hawaa keessaa fi qaama bishaanii keessas) hojjachuudhaan akka adeemsa Islaamaatti mirkaneeffamuu qabu jechuu ni dandeenya. Dhalli namaa qabeenya caalaa yaachisaadha. Dhalli namaa kun karaa ademsaa, qindoominaa, leenjii fi ogumma qabeenyaa wajjin deemuu barbaada.

Wantoota dhala namaatiif barbaachisan kallattii akaakuu isaa qofa irratti xiyyeeffannee kallattii lakkoofaa (baay’inaa) dagachuu hin qabnu. Nabiyyichi xumuraa (SAW) akka wal-fuunuu fi heddummaannuuf nu ajajan Kunis ummatoota biraa irratti nuun dhaaddachuufi. Kun akka warrootiin diinagdee duraa fi ammayyaa osoo hin ta’in baay’inni jiraattotaa barbaachisaa ta’uu fi waan gaarii ta’utti akeeka. Guddisaa fi hojiin isaa tollaan dhalli namaa barbaachisaa ta’uu irratti Muuxannoon Chaaynaa qabatamaa fi fakkeenya gaariidha.

Dagaaginni “zakaa” kan wantoota sadii keessatti walitti qabama. Isaanis: amantii namaa, fedhii namaa fi hojii namaati. Yeroo biyyi *Kilaafaa* (bakka bu’iinsa) Islaamaa akka adeemsa shari’aa Islaamaatti hojii ijaarsa qaroomaa mirkaneessitusanatti fakkii hin qabdu turte. Yeroo isiin

sharii'aa sana irraa dagattu dadhabinni ammaa kun isii mudate.

Amantiin meeshaa jijjiirama fiduu, kan caalmaa hojiin qabu irratti dabalamu, kan hojjata Muslimaa baay'ina hojii fi akaakuu isaatiin hiriyoota isaa irraa adda godhudha.

Gama biraatiin immoo amantiin fedhii namummaa nama keessatti uuma. Kana jechuun wantoota dachii keessatti bakka bu'uuf barbaachisan argamsiisuuf murannoon hojjachuu keessatti qabeenya guddaa qaba jechuudha. Muuxannoon seenaa irraa argame akka ibsutti amantiin namaa kan isii irraa fedhiin namaa jabduun maddu osoo hin jiraatin dagaagina mirkaneessuun waan hin danda'amne ta'uu isaati. Kana irraa ka'uudhaan namoonni hedduun jidduu dagaaginaa fi qabsoo (Jihaada) qulqulluu, fedhii hojii cimaa, ijaarsaa fi deebisanii ijaaruudhaan walitti hidhu.

Fedhiin ilma namaa mijjeeffannaa qaroominaa fi hawaasummaa saaqxi. Dandeettii namaa fi kallattii isii maddisiisti. Wanti fedhii kana irratti gargaaru immoo dame hunda keessatti hanga danda'ameen nama baay'ee barsiisa gaarii barsiisuudha.

Barsiisni gaariin kun karaa Rabbiis ta'ee hawaasa irraa kan adda hin baaneedha. Barumsi kun kan barbaachisu namoota filatamoo ta'an qofaaf osoo hin ta'in dirqama Muslima dhiiraa fi dubartii hundaati.

Beekumsa irraa *Fardel-kifaayaa* jechuun ibsa *wahyii* samiidhaa buheetiin ibsachuudhaan waan dhimmoota jiruu addunyaa hunda keessatti ittiin of gahanu jechuudha. Barataan

dhugaa kan Rabbi na arga, bakkuma ani jirutti naa wajjiin jira, na tiksa jechuutti amanu.

Islaamummaan aadaa dagaagaa kan aadaa fi duudhaa ummataa irraa maddite, kan uumama Rabbiin irratti nama uumeen wal-simattu ni raggaasisa. Islaamummaan damee hunda keessatti nama ga'umsa qabu, yeroo hunda gaarii ta'e, kan soda Rabbii fi toltuu irraa wal-dhowwu malee, yakkaa fi diinummaa irraa wal-dhowwu fi malee aangoo ykn sadarkaa hojjiitiin nama dhaadhessuu hin raggaasisu. Islaamummaan dhidhimsuu (qabeenya ummata dhokfachuu), hatuu, malaa maltummaa fi soba ni dhowwa.

Yeroo gubuu dhabuu fi waan nama dhuunfaas ta'ee hawaasa fayyadu irratti dabarsuudhaaf xiyyeeffannoo addaa kenna.

Islaamummaan hojiin jaraa jecha jaraatiin wal-simachuutti amantoota ajaja. Aqiidaan/amantiin jaraa jecha bareedaa fi hojii gaariidhaan qabatamaan dachii keessatti argamuutti ajaja. Hojiin dhala namaa qabatamaan hiikkaa dachii keessatti bakka bu'iinsaa mul'isuu qaba. Islaamummaan umrii tokkollee kan taa'ichaaf oolfamu hin beeku. Ilmi namaa hanga guyyaan du'a isaa geessutti hojjachuu irraa barbaada. Osoo inni biqiltuu tokko dhaabuutti jiruu yoo qiyaamaan dhaabbattellee kan harkaa qabu akka itti fufu ajaja. Hanga jiruuf yeroon hafteeffitti hojii gaarii itti fufuutti ajaja. Hojiin kan madaalamtu xumura isiitiini. Nama hundaafuu waanuma inni yaadetu jiraaf.

Ijoon dubbii: namni Muslimaa hanga danda'een waan irra gaarii barbaaduu, hojii qulqullinaan hojjachuu, Rabbiin sodaachuu, haqa firaa eeggachuutti ajajame. Kana immoo kan

godhuuf Rabbiif jecha jaal'achuudhaan, gara Isaatti dhihaachuudhaaf, ergamaa Rabbii fi ummata isaanii jaal'achuudhaafi. Aangoo hunda keessatti dandeettiin akka isii madaaluun ta'uu qabdi. Akka ka'umsaatti (akka bu'uura seera Islaamaatti) aangoon nama isii barbaaduuf hin kennamtu. Nama isiidhaaf gahumsa qabu, kan ummanni barbaaduuf kennamti. Sababni isaas waan aangoon amaanaa taateef, boojii ykn kabajaa waan hin taaneefi. Kana irraa ka'uudhaan Islaamummaan jidduu dhala namaa hundatti mirgootaa fi dirqamoota waliif kennamtu kaa'e.

b- Gahee Gosti Qabeenyaa Dagaagina Keessatti

Qabu: Akaakuun kun diinagdee warra dhihaa keessatti maallaqa hindoo (ijoo) bakka bu'a.jiddu galeessi galii nama dhuunfaa madaala guddinaa fi boodatti hafummaa ta'ee ilaalama. Kanaaf hayyoonni diinagdee (economist) warra dhihaa rakkoo ijoo diinagdee gara garaa dura dhaabbattu akaaku maallaqa hindoo (kan ittiin hojii eegalanu/sochoosanu) hanga malu guutuudhaan daangessu. Garuu muuxannoon qabatamaan seenaa keessatti argame hubannoon kun dabaa ta'uu mirkaneessa. Humni nama baratee, kan kaappitaala argame kana bifa sirrii ta'een akka itti fayyadamu beeku yoo hin jiraatin boodatti hafiinsi ittuma fufa. Ulaan iyyummaa konkumaa hin cufamtu.

Gama biraatiin jechi qabeenya fi lubbuu jedhu Qur'aana kabajamaa keessatti walitti qindoomanii iddoo afurtamaa olitti dhufan. Suuraan *fiil* wantoota sadii walitti hiite. Rabbii Ka'abaa gabbaruutti ajajuu, Rabbiin Qura'yshii nyaachisuu fi sodaa irraa nagaa isaan baasuudha.

Ilaalcha Islaamaa keessatti akaakuun qabeenya itti fayyadamuun eeyyamamu, kan nama biratti gatii qabudha. Waan itti fayyadamuun maluu hundaa fi waan horachuun malu hunda of keessatti qabatti. Kunis kan uumamaa ykn nam-tolchee ta'uu danda'a. hiika kanaan kan akaakuu qabeenya keessaa bahu waan qabeenya namaa ta'ee kan hawaasni walitti qabuu hundaa fi waan Rabbiin dhowwamaa godhe hunda.

Wantoonni uumamaa mijjee qabeenyaa irraayyi. Qabeenya uumamaa argamuu ni dandeessi, garuu teknooloojii fi meeshaaleen oomishaa caalaatti bu'aa buusuutti jijjiiruuf itti fayyadamanu wajjiin hin jirtu. Ogummaan namaatis akkasuma wajjiin hin jirtu. Yeroo kana akka qabeenya uumamaa hin jirretti ilaalama. Yookii kajeeltonni alaa isii akka kajeelan waamtuu taate. Yoo qabeenya sana gara haala isii kan uumamaatiin ykn nam-tolcheetiin akka seera Rabbii fi ergamaan isaa ibsaniin itti hin fayyadamin qananiirra gara adabbiitti jijjiiramuu dandeessi. Wanti dirqamni bakka bu'ummaa ibsu qabeenya uumamaa bifa gaariidhaan itti fayyadamuudha. Keessattuu dachii.

Islaamummaan dachii namni itti hin fayyadamin nama misoomsuuf kennuu karaa godhe. Muslimoon mala ittiin dachii jiraachisan/misoomsan beekan. San keessaa: al-muzaara'aa (yakutoodhaan facaasuu), al-musaaqaa (hanga murtawaa fudhatanii midhaan bishaan/mukkeen obaasuu), al-muraabahaa (namni lama ykn sanaa ol maallaqa walitti buusanii bu'aa qooddachuu) fi al-mudaarabaa (walii galtee daldalaa kan tokko maallaqa kennee kan biraa immoo ittiin hojjatee bu'aa qooddatanu) faadha.

Jechoota Aliyyii bin Abii Xaalib irraa odeeffame keessaa tokko:

"وليكن نظرك في عمارة الأرض أبلغ من نظرك في استخراج الخراج، لأن ذلك لا يدرك إلا بالعمارة. ومن طلب الخراج بلا عمارة أخرج البلاد وأهلك العباد. ولم يستقم أمره إلا قليلاً. ولا يثقلن عليك بشيء خفت به المؤنة عليهم. فإنه ذخر يعودون به عليك في عمارة بلادك"

"Ilaalchi ati dachii misoomsuuf qabdu kan ati gibira gabbaruuf qabdu haa caalu. Gibirri kun misooma ala waan hin argamneefi. Namni misooma ala gibira barbaadu biyya ni onsa; ummata ni balleessa. Hojiin isaa xiqqoo malee fuul-duratti deemuu hin danda'u. waan ati baasii jaraaf salphifteen akka sitti hin ulfaanne. Inni qabeenya ati ol-ka'atte kan biyya kee ijaaruu fi misoomsuu keessatti sifayyaduudha."

Erga guddina damee qonnaa kan gahee qabeenyan kaappitaala guddina diinagdee keessatti qabu akka ilaalcha warra dhihaa fi akka Islaamummaatti ilaallee booda gara beekumsa nama harkistuu taatee kan biraatti haa ceenu. Qabeenya hindoo (*ra'sal-maal*) jechuudhaan kan itti yaadame qabeenya uumamaa hunda kan aajjoo (ifaajee) ilma namaatiin wal-qabate, kan kallattiidhaan baasuuf osoo hin taanee kaayyoo biraatiif yaadame, kana jechuunis hojii omishaa guddisuu keesatti itti fayyadamuuf kan karoorfame jechuudha.

Hiikni qabeenya kaappitaala diinagdee warra lafaa (nam-tolchee) biratti kan armaan gadii of keessatti hammata: qabeenya hindoo kan daldalaa ⁽⁶⁾ fi kan omishaa ⁽⁷⁾

Qabeenya hindoo hin sochoone jechuudhaan kan itti yaadame qabeenya hindoo kan yeroo hedduu hojii omishaa keessatti itti fayyadamu kan akka manaa fi meeshaaleeti. Qabeenyan hindoon sochoo'aan immoo kan yeroo tokko qofa itti fayyadamamu kan akka qabeenya duraati (*al-mawaaddi al-awlawiyyati*). Qabeenyan hindoon yaa'aan (*Rasu al-maal al-saa'il*) immoo omisha omishni isaa xumurme fi kan omishaaf qopheeffameedha.

Ilaalcha diinagdee Islaamaa keessatti immoo: kaappitaala qabeenya sheri'aan tilmaame, kan faaydaa guddina diinagdee, afuuraa, amala gaarii, dachi misoomsuu, hawaasa amantii, duudhaa fi *aklaaqa* (haala gaarii) irra jiru omishuuf jecha kan itti qabsa'amedha.

Kanaan hiikni qabeenya hindoo akka ilaalcha Islaamaatti kaayyoo isa qindeessu, itti gaafatama gaarii kan hojii omishaa bu'aa omishame karaa raabsuu fi eeguuf irra gaarii ta'een hojjachuudhaaf oolu qaba. Kana irraa ka'uudhaan Islaamummaan qabeenya hindoo jijjiiruu, ykn malaamaltummaa xureessuu, ykn dognummaan, qisaasuudhaan, ol-kaa'annaadhaan, yeroo meeshaan qaala'u (jabaatu) eeguudhaaf jecha meeshaa ol-kaa'uudhaan, zakaa dhowwachuudhaan,

⁽⁶⁾ horii daldalaa kan meeshaa wal-jijjiiruu ykn maallaqaan bituu fi gurguruu ta'uu danda'a

⁽⁷⁾ maallaqa hojii omishaatiif, ogummaatiif itti fayyadamuuf karoorfameedha.

dhalaan hojjachuudhaa, waan namaa fi naannoo miidhuuf itti fayyadamuudhaan isa xureessuu dhowwamaa godhe.

Kaayyolee isaa keessaa tokko of-danda'iinsa ilma namaa mirkaneessuu fi qabeenya murtawaa baasii irraa gara horsiisuutti deebisuufi. Kunis dachii dachii misoomsuu fi qabeenya isii guddisuu mirkaneessuufi.

Sirna diinagdee Islaamaa keessatti tooftaa qabeenya misoomsan keessaa muraasni kan armaan gadiiti:

Walii galtee *sharika*a qabeenya, *sharika*a *al-mufawadaa* (*kan qaamni lama hojii fi qabeenyaanis wal-qixa itti hirmaatu*), *sharika*a *al-wujuuh*, *al-mudabaa*; walii galtee kiraa, bakka bu'iinsaa; walii galtee gurguraa (gurgurtaa shara^{faa}, *al-muraabahaa* (bu'aa murtawaa argachuu irratti waliif galanii maallaqa hojiif kennuu), *as-salm*, liqii); walii galtee gurgurtaa ammaa fi baallamaa faadha.

Afraffaan: Hiika Qabeenya Raabsuu Fi

Bu'uurrawwan Isaa:

Qo'annaan kun kan isiin ibsitu diingadee hunda kan walitti fiddu maddoota jiran irraa faaydaa ol-aantuu argachuu fi hanga danda'ameen oomisha guddisuun dirqama ta'uu isaati. Garuu tooftaa fayyadamtee kaayyoo sana mirkaneessitu keessatti wal-dhabdi. Tumsitoonni diinagdee gara garaa kun hunduu tooftaa sonaawwan/kaayyoo isaatiin wal-simatu fayyadama.

Warri **Kaappitaalizimii** omisha guddisuu irratti xiyyeeffatu. Garuu bu'aa omishaa raabsuutti yaaduu akka hir'inatti hin ilaalanu.

Warri **Sooshaalizimii** yeroo hunda qabeenya oomisha irraa argame raabsuun boca omishaa hordofa (akka omishni ta'e ta'a) jedhanii amanu.

Islaamummaan immoo heerawwan raabsaa kan yeroo fi iddoodhaan hin daangeffamne gadi dhaabee jira. omishaaf sonoowwan kaa'eefii jira. haqaan raabsuu fi furmaata rakkootootaa omishuu hordofee dhufu kaa'ee jira. furtuun ilaalcha Islaamaa kan inni haqaan raabsuudhaaf kaa'e akka namni tokko oomisha itti fufuuf jecha nama dhuunfaatiif raabsuu bira darbee sissi'eessituun sun akka hawaasa hunda bira geessu wabii ta'a.

Ilaalchi walii gala kan rakkoo dhala namaahunda hiikuuf qabdu, ulaagaan isiin raabsaa isa omishaa wal-gahaa fi ofkola hojii irra oolchuuf kaa'atte barbaachisaa ta'uu kana irraa hubanna.

Raabsuu qabeenyaa ilaalchisee ilaalcha Islaamummaa karaa sadii wal-hordofaa ta'een ibsina. Isaanis: hiikaa Raabsuu akka lugaa fi walii galtee beektotaatti (*isxilaah*), ilaalcha warra seera lafaatiin buluutti hiikni raabsuu maal akka ta'e ibsuu fi hiikni raabsuu ilaalcha Islaamaa keessatti maal akka ta'e addeessuudha.

1- Hiikaa raabsuu akka afaanii fi shari'aatti

Tawzii'i (raabsuu) jechuun akka hiika afaaniitti qooduudha. Akka hiika *shari'aatti* immoo raabsaa nama dhuunfaa, fi raabsaa gahee hojiiti.

a. Raabsaa nama dhuunfaa: hojiin oomisha raabsuu kan isii dura hojiin qabeenya namoota dhuunfaa irra raabsuu jiru; kan hojii omishaa keessatti qooda fudhachuu fi

dhiisuu osoo hin ilaalini raawwatamu. Raabsaan nama dhuunfaaqo’annoo namni dhuunfaa galii ummata walii gala irraatti bu’uureessite irratti hunda’a.

b. Raabsaa hojii: warra hojii omishaa keessatti hirmaataniif qoodiinsa adda addaa qooduu jechuudha. Innis gosoota hojii diinagdee keessatti barbaachistuu taate of keessatti qabatti. Isaanis: akka gahee hojii ogummaa qooduu (warshaa/hojii adda addaa jidduutti galii qooduu), qooda naannoo ykn teessuma lafaa (ji’oogiraafii); akka qoodamiinsa biyyaa, qooda akaakuu fi qooda saala namaa faadha.

c. Hiika qabeenya raabsuu/qoodinsaa akka ilaalcha seera nam-tolcheetti. Ilaalchi gabaa bilisaa qabeenya guddisuu qofa irratti xiyyeeffate malee waa’ee bu’aa guddinaa qooduutiif bakka hin kennine. Osooma isiin rakkoowwan qoodinsaa qabaatteeyyuu inni baay’inaan omishuu qofa irratti xiyyeeffata.

Asitti gabaabsinee hubannoo qabeenya raabsuu akka ilaalcha warra seera nam-tolchee hordofuu fi akka ilaalcha Islaamaattis maal akka ta’e wal-duraa duubaan ibsina:

a- **Hiika Qoodinsaa Qabeenyaa Akka Ilaalcha Waara Seera nam-tolchee Hordofuutti:** Ilaalchi diinagdee waara seera nam-tolchee hordofuu raabsuu irratti hin xiyyeeffatu. Kun immoo kallattiidhaan lakkoofsi bu’aa ummataa akka guddatu taasisa; achi irraa ka’uudhaan tokko tokkoon hawaasaatiif sadarkaa badhaadhina isaanii ni dabalaaf. akka warra yaada kanaaf tumsuutti guddinni osoma yeroo yeroodhaan hojii qoodinsaa irratti miidhaa fideeyyuu barbabaachisaadha jedhu.

Garuu warri jiruu hawaasummaa tolchuuf hojjatan jara kana harkatti qaban. Qoodinsa wal-qixxeessuu dhabuun kufiinsaa fi rakkoo amalaatti geessa jechuudhaan wal-qixxeessanii qooduun akka barbaachisaa ta'e hubatan. Armaan gaditti gosoota raabsaa diinagdee-kan nama dhuunfaa fi hojii kan warra dhihaa ilaalla:

1) Qoodiinsa nama dhuunfaa: warri Kaappitaalizimii walabummaa qabeenya nama dhuunfaa kan hin daangaffamnee fi hanga danda'ameen qabeenya guddaa argachuu mirkaneessuutti amanu. kun immooo qooda qonnaa fi warshaa keessatti wal-caalinsa daangaa hin qabne jidduu nama dhuunfaatti uuma. Warri Kaappitaalizimii karaa gibiraatiin wal-qixxummaa qabeenyaa jidduu namoota dhuunfaati mirkaneessuuf yaaltee turte. Kunis galii fi haftee of keessatti hammata. Garuu kun rakkoo baqachiisa gibiraatiin dura dhaabbatame. Warri yaada Sooshaalizimii hordofanu immoo gama jaraatiin jalqabuma irraa qabeenya dhuunfaa waan mormanuuf waa'ee qoodinsaatiif bakka tokko hin kennine.

2) Qabeenyaa fi qoodamiinsa hojii:

Hanga walakkaa jaarraa kudha saglaffaatti waa'een gahee hojii qooduu –qo'annan saayinsii kamiyyuu - ilaalcha warra seera nam-tolchee biratti hin beekamne. Isii kanatti yaaduun warroota omisha qonnaa irratti xiyyeeffatanii fi sochii warshaa fi daldalaa akka waan moggaatti ilaalan, kanneen bu'aan qulqulluun dachee kireessuu qofatti warra ilaalaniin itti yaadamuun eegalame. Maarkisiin dabalatee warroota diinagdee bifa aadaatiin hojjatan wajjiin jidduu ilaalcha raabsuu fi gatii adda baasuun eegalame.

Aadam Simiis gosoota bu'aawwan sadi'ii addaan baase. Isaanis: mindaa, *rii'ii* (kan namni dachii kireeffate sababa itti fayyadameef abbaa qabeenyaatiif kennu) fi bu'aadhalaati. Buu'aan kaappitaala irraa argamus of-keessatti qabata.

Ilaalchi mindaaf galii gadi aanaa jedhushayyuu *Maaltis* jedhamu kan hariiroo jidduu qabeenyaa fi baay'ina ummata argateetiin daangeffama. Ilaalchi warra Sooshaalizimii immoo hariiroo jidduu gahee nama dhuunfaa fi gumacha inni oomisha keessatti bahateetiin walitti hin hiine.

Bu'uurri qoodinsa qabeenyaa akka ilaalcha warra Sooshaalizimiitti sona namni hunduu hanga dandeettii isaatti hundaafuu hanga dhimma isaatu kennama jedhu irratti hunda'a. Warra Kaappitaalizimii biratti immoo bu'uurri qoodinsa qabeenya gosti hunduu gosoota hojii oomishaa irratti hirmaatan hunduu galii oomishaa argame sana irratti gahee qaba jedhu irratti hunda'a.

A) Dhala/bu'aa: qoonni kaappitaalaa dhala. Dhalli kunis gatii qusannaa irraa argamuudha. Isiin $1/8^{ffaa}$ gatii waan ol-kaa'atan bakka buuti. Dabiinsa daangessuun misoomsuufi. Maallaqa barbaaduun, ykn kashii fi laachuun wantoota nama kakaasan (si'eessitoota) shanitti deebi'a. Isaanis: si'eessaa galii, si'eessaa piroojektii, si'eessaa baajataa, si'eessaa of eeggannoo fi si'eessaa waliin hojjannaati.

Faallaa kanaa Maarkis faaydaan abbaan qabeenyaa argatu gosa saamichaa fi hannaati jedha.

B) Buhaa: kunis bu'aa intarpriniyariiti. Ibsa biraatiin: bu'aan galii qulqulluu namni oomisha qindeessuu fi jidduu isii walitti qabu argatudha. Galata waan namni

ramadamee hojicha qindeesu, kan yeroo hunda waa uumuu fi haaromsaatti xiyyeeffatu argatudha. Bu'aa hojii oggansaa fi gatii ba'aa isaati. Akka ilaalcha Maarkisitti immoo saamicha hojjachiisaan hojjattoota irratti raawwatu waan ta'eefi. dhaaba (qindeessaa) irraa gara mootummaatti darbuu qaba.

C) Kafaltii hojii/mindaa: inni kun waan namni hojjataan tokko galata hojii isaatiif argateedha. Yeroo hedduu hangi kafaltii isaa durfamee daangeffama.

D) Al-rii'u (kiraa): kun immoowaan abbaan qabeenyaa fi abbaan lafaa sababa faayda isii irraa argamuutiif argatu. Jechii dachii jedhu asitti dachii qonnaa, dachii magaalaa fi kenna uumamaa osoo harki haaromsaa fi qulqulleessuu hin xuqiniin duraa of keessatti hammatti.

b- Hiika Qoodinsaa Akka Ilaalcha Islaamaa Fi Bu'uura Isaatti: ilaalchi Islaamaa dhimma qoodinsaatiif xiyyeeffannoo addaa kenna. Qur'aannii fi Hadiisni nabiiyyii bu'uura qooda nama dhuunfaa fi hawaasaa ibsu.

Raabsuun- namni hundi qabeenya dachii keessaa waan Rabbiin namaaf laaffise keessatti namni hundi walitti qindaa'uudha. Yaad-rimee qoodinsaa qabeenyaa cufuma hawaasaa jidduuti bifa wal-qixa ta'een wantoota dhimma bu'uuraa bayachuuf isaan gargaaru wal-qixaan qooduufiidha. Hunduu kan Aadami, Aadam biyyee irraayyi. Kun faaydaa dachii keessaatti fayyadamuuf kanatu daangaa wal-qixxummaa isa gadi aanaadha.

Garuu dandeettii fi yeroon uumama fi dandeettiin namni guyyaa keessa horatu wal-caaluutu bu'aan sochii omishaa wal-caaluudhaaf ulaa bana. Kun immoo waan namni horate

hordofeeti. Garaa garummaan hiree garaa garummaa humnaa fi dandeettii nama dhuunfaa irraayyi.

Wal-caaluun kun wal-caalinsa wal-guutuuti malee kan wal-faallessuu miti. Kana irraa ka'uun wal-caaluun waan haqummaan kennu jechuu dandeenya. Garuu Islaamummaan sadarkaa haqummaa irraa gara warra dhimma addaa qabuuf tola ooluutti (*ihsaan*) nama waama.

Qoodinsi ilaalcha Islaamaa keessatti bu'ura afur qaba. Isaanis: hojii, *al-mukaaxaraa* (midhaa), dhimmaa fi qabeenyummaadha. Asii gaditti xiinxala gabaabaa bu'uurawwan sun qooda nama dhuunfaa fi hawaasummaa keessatti qabdu ilaalla:

1. **Qooda nama dhuunfaa:** asitti qoodamiinsa qabeenyaa, abbummaa qabeenyaa lamaan irratti raabsama. innisqabeenya gamtaa fi qabeenya dhuunfaa jechuudha. Qabeenya gamtaa yeroo jennu qabeenya faaydaa walii gala kennu, gosoota qabeenya uumamaa, oomishaa fi faaydaa waliinii of keessatti qabata. Qabeenyi dhuunfaa immoo kan faaydaa hundaatiif hin oolle. Horachuun horannaa ulaagaa abbaan qabeenyaa dhugaa (Rabbi) kaa'een itti fayyadamantu jira.

Horannaan kun eeyyama abbaa amantiitiin tooftaa adda addaa fayyadamuudhaan ta'a. tooftaa san keessaa: hojjachuu, dhaalu, yeroo, dhaamsaa fi qaamota zakaan kennamuuf.

2. **Qooda hojii:** hojii guddina omishaa fi raabsaa keessatti kaayyoon dhumaa ilma namaati. Ilaalcha Islaamaa

keessatti qoodinsaaf hojii bu'uura duraati. Isatuu bu'uura horannaati. Dachii hin misoomin dhuunfachuun yoo misoomsuu isii itti fufsiisaniidha. Rabbiin qabeenya hojiidhaan alatti argamu kan akka malaamaltummaa fi saamichaa dhowwamaa godha. Mindaan hojiiwwanii wal-dhabiinsa hojiiwwanii, haalaa fi aadaa irratti hundaa'uudhaan hanga isiitiin tilmaamamti.

Hojjataan akkuma hojii isaa raawwateen waan isaaf gahu, kan qaamaa fi lubbuu isaa boqochiisu, dhimma isaa fi nama irraa gaafatamuu qabu kan akka nyaataa, uffataa fi yaabbii haqa godhata.

Abbaan qabeenyaa qooda isaa kan argatu sababa wareegama hojii isaa fiixaan baasuuf godheeni. Akkuma faaydaan argamu hojiidhaani jedhamu malee maallaqni maallaqa hin dhalu.

Kana booda haajaa namaa bifa amansiisaan cuufuuf, Kenna tola ooltummaa fi zakaadhan ta'a. kunis of danda'ummaa fi haqummaa hawaasaa mirkaneessuu kan danda'an galii adeemsa oomishtummaa iraayyii. Yoo qabeenya zaka, kenni tola ooltummaa fi waqfiin tokko tokkoon miseensa hawaasaatiif waan barbaachisu guutuu hin dandeenye ammas qabeenya irraa wanti fuudhamu ni jiraata.

Afraffaa: jijjiirama dagaagina diinagdee irratti zakaan qabu: qo'annaakun jijjiirama diinagdee zakaan fidu kallattii sadi'iin ibsa. isaanis: zaka fi madda inni irraa argamu, jijjiirama dagaagina diinagdee kan kallattiidhaan zaka keessa jiruu fi jijjiirama dagaagina diinagdee al-kallatii kan zaka keessa jiru. asii gaditti kallattii sadan kana ibsina:

1- Zakaa fi madda isiin irraa argamtu:

Rakkoowwan hojii dagaaginaa dura dhaabattu keessaa tokko kaappitaala isiidhaaf ramaduuf oolu dhabamuudha. Maddi galii keessaa hanqachuudhaan biyyi guddinaaf tattaafattu sun liqii fi kenna alaa barbaaduun isii ni mala.

Akka ilaalcha warra seera nam-tolcheetti, Kenni karaa qabeenya biyyaa isa qusatameetiin ta'uu danda'a. wanti misoomsuu irraa argamu faa'idaa ol kaa'annaa irraa aragamuu ol ta'uu eeggata. Maddi baajataa kun kyeroofi liqii yeroo dheeraa kan biyya alaa irraa argame ta'uu danda'a.

Haala akkanaa keessatti hojiin oomishaa ilaalcha siyaasaatiin hubamuu danda'a. tarii kaappitaalli bifa liqiitiin biyya alaa irraa dhufe kun biyya misoomaaf karaa irra jirtu miidhuu danda'a. Kunis waan liqii fi tajaajilli isaa dhaloota ammaa fi egeree irratti ba'aa guddaa ta'uufi.

Akkasumas liqiin biyya alaa qusannaa qabeenya biyya keessaa irratti fageessuutti geessa. Dabalataanis liqiin sun gosti diinagdee gara hundee turtuu kan biyyaa caala kan alaatiin hidhata qabdutti jijjiira. Kana irraa of irratti hirkachuun caalaatti fudhatama guddaa argate.

Gama biraatiin maddi galii misoomaa akka ilaalcha Islaamaatti *fay'ii* (qabeenya diinni dhiisee baqate), gibira, *Al-ashuur*, sadaqaa (kenna tola ooltummaa) fi zakaa faa of keessatti hammata. Kaayyoon ilaalcha kanaa namni mataa isaa danda'uuf tattaafachuu, namni hunduu akka hojii harka isaa nyaatu gochuudha.

Asitti gahee zakaan dagaagina diinagdee keessatti qabu karaa sadi'iin ibsina. Isaanis: dabala diinagdee (qabeenya dhiheessii fi barbaada gabaa irraa hafe), madda sharii'aa keessattii fi gahee zakaan dagaagina diinagdee keessatti qabdu. Isiinis haala armaan gadiitiin ibsamti:

a- **Dabala (qabeenya dhiheessii fi barbaada gabaa irraa hafe) diinagdee:** daballi diingdee akka hiika afaaniitti *afwiidha*. Inni bu'uura qabeenya, irra bareedaa isaa, filatamaa fi caalaa isaati. qabeenya nama irraa hafaan hojjachuu fi isatti waahiloomuudhaan dhufu. Qur'aanni waan dhimmaa ofii fi nama nyaachisuun isa qabatu irraa hafe kennuutti ajaje.

Hadiisni nabiyyii nama yaabbii dabalataa qabu akka inni nama yaabbii hin qabneef kennu ajaja. Namni gala qabu nama hin qabneef akka kennu ajaja.

Akka *shari'aatti fadli* (dabalataa) jechuun qabeenya dhimma nama dhuunfaa fi nama inni bulchu irraa hafeedha. Kenni caalaan waan dhimma namaa irraa hafe kennuudha. Namni yeroo kenna kennu nama isatti aanu irraa eegaluu qaba.

Akka ilaalcha warra dhihaatti immoo buu'aan diinagdee bu'aa faa'idaa ummataa kan baasii irraa hafe irratti hunda'a. warri seera nam-tolchee bakka sadiitti isa qoodu. Isaanis: **hafaa (kan dhimma namaa baasee irraa hafe) hojii fi hafiinsa wal-makaa** jedhama. Inni boodaa kun isa duraa caala guddaadha. sababni isaas waan bifti ittiin baasanu kan dirqamni itti nama hin geessin heddummaateef, tuutini hin omishne waan argamaniif, qindeessuu, omishaa fi bu'aa isaa raabsuu keessatti qajeelli waan hin jirreefi. Kan sadaffaa **hafaa wal-makaa** garaa garummaan omisha karoorfamaa fi soorama karoorfamaati.

a. Gahee diinagdeen dabalaa madda guddina misoomaa keessatti qabu: Yaanni dabalaa diinagdee dabalaa nam-tolchee keessatti damee karoorsuu keessatti itti fayyadamti. Kunis waan ummanni sooramaaf oolfatu kan sadarkaa qusannaa bira hin kutin bifa irraa argamu baajata barbaadamu cufuu danda’u biratti daangessuudhaani.

Diinagdeen Islaamaa diinagdee dhimma namaa irraa hafu heddummeessuutti kakaasa. Kunis soorama fayyadama qabu fayyadamuuf garaa garummaa jidduu dabala dhufaa fi dabaluu ni malaa jedhamu dhiphisuudhaani. Tooftaan ittiin sana mirkaneessnu irraa muraasni: omisha dabaluu irratti kakaasuu, qusannaa jajjabeessuu, qisaasuu dhiisuudhaan baasii sirreessuufaadha.

Akkaataan itti fayyadama qabeenyaa walakkaa jiruuti.

b. Madda qabeenyaa kan shari’aa: Madda qabeenya shari’aa kan Qur’aanaa fi hadiisni dubbate kan akka boojuu, qabeenya diinni dhiisee baqate, gibiraa fi *jizyaa* of keessatti qabata. Maddi galii kun galii itti fufiinsa qabu waan hin taaneef. Madda galii diinagdee waaraa fi jabaa gochuudhaaf irratti hirkatamu miti.

Maddi qabeenyaa ya’aan qindeeffamaan immoo *al-Ushuur*, kenna tola oolinsaa (*sadaqaa*) fi zakaa of keessatti qabata. *Al-aashuur* kan jenne gibira daldaltoota biyya biraa yeroo jarri gabaa biyya Islaamaa keessatti daldalanu jara irraa fuudhamuudha. Kunis bu’uura bifa wal-fakkaatuun wajjiin hojjachuu jedhu irra fuudhame. Sadaqaan immoo waan namni fuula Rabbii barbaaduuf kennu. Inni hojii Iimaana dhugoomsuudha.

Namni sadaqaa kennatu Rabbiin wajjiin daldalaa jira. Sadaqaan kan armaan gadii of keessatti qabatti: haqa qonnaa, kan meeshaa manaa, hiyyeessaa fi ijoollee abbaa hin qabne nyaachisuu, fi kara deemaa gargaaruu dabalatee jidduu Muslimootaatti wal-gargaaruu fi haqa keessummaa faadha.

c. Gahee zakaan fandii (baasii) godhuu keessatti qabdu: zakaan rogoota buuraa Islaamummaa keessaa isa jidduuti. Innis qabeenya qindeeffamtuu diinagdeef fandii godhuuf ooltuudha. Isiin kabajaa amantii kan maddi galii kamillee hin qabne qabdi. Sababni isaas waan isiin dirqama qabeenyaa kan amantii taateefi. Qalqalloon isii beekamaadha. Argamsiisuu fi raabsuufis beekamtuudha. qabeenya horsiisaaf/oomoshaaf qopheeffame irraa male hin baafamu. Fuudhuuf, kennuu fi raabsuufis yeroo qabdi. qabeenya nama kennuu kan jiddu galeessaa keessaa fuudhamti. Itti fufiinsi isaa abdachiisaa waan ta'eef misooma deeggaruuf madda galii mijjataadha.

Zakaan gosa diinagdee baasii isii walitti qabuu isii keessatti adda taatudha. Kunis waan abbaan amantii warra isii irra hojjatuuf isii keessaa qooda taasisseefi. Akkasumas zakaaf kana argamsiisuu, horsiisuu fi baasuu keessatti nama gaarii fi lubbuu ofii to'atu irratti muuduun karaa godhama. Qalqalloon (meeshaan) isaa bal'aadha. Kunis waan inni nama qabeenya qabu hunda osoma sadarkaa itti gaafatama amantii hin geenyeellee of keessatti qabattuufi.

Wantoota qalqalloo isii bal'isan keessaa tokko hammi isiin itti dirqama nama irratti taatu gadi bu'uu isaati. Zakaan fixirii kan hanga itti zakaan dirqama ta'u guutuun ulaagaa hin taanes isaan keessa oola. dirqama isii kan qabeenya wal-horu

irra jiru irraa gara bal'ina qalqalloo isii fi qindoomina isiitti kenna.

Zakaan tarsimoo diinagdee keessatti of irratti hirkachuu hojiitti hiikuu keessatti qooda fudhatti. Kunis waan isiin gama tokkoon waggaa waggaadhaan deebituufi; gama biraatiin immoo kan naannoo isiitti raabsamtu ta'uu isiitiifi. Erga dhimma warra naannoo irraa fuudhamtee hanga guuttutti bakka biraa hin geffamtu.

Akka muuxannoo seenaa irraa hubannetti yeroo zakaan qixa sirriitiin hojiitti hiikamaa turewanti isii irraa argamu akkamitti raabsama jechuudha malee rakkoon baajanni hir'achuu miti.

2- Jijjiirama kallattii kan zakaan sochii diinagdee irratti qabu: sadarkaa si'aa'ina diinagdeetiin sadarkaan guddinaa daangeffama. Si'aa'inni sun gadi bu'uun kufiinsaa fi duubatti hafiinsatti akeeka. Si'aa'inni diinagdee jijjiirama caasaa haaromsuu barbaada. kunis gama isaattiin baajata naannoo/gandaa ga'aa ta'ee fi akka wal-duraa duuba barbaachisummaatiin karoorfame barbaadda.

Zakaan bakka kanatti shoora jiddu galeessaa taphatti. Qabxiilee jiddu galeessaa sadii irra naannofti. Isaanis: osoo zakaa hin kennin ol-kaa'achuu loluu, misoomsuu (*investmentii*) irratti kakaasuu fi kennuu irratti kakaasuudha. Asii gaditti qabxiwwan kana sadan ibsina:

A- ***Al-Iktinaaz (Osoo Zakaa Hin Kenning Qabeenya Ol-Kaa'achuu Loluu):*** *Iktinaazni* qabeenya meeshaa isaa keessatti egameedha. Qur'aanni kabajamaa fi Sunnaan nabiiyyii lama ta'anii kana irraa dhowwu.

Qur'aana kabajamaa keessatti kan armaan gadiitu dhufee jira:

﴿يَأْتِيهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّ كَثِيرًا مِنَ الْأَجْبَارِ وَالرُّهْبَانِ لِيَآكُلُونَ أَمْوَالَ النَّاسِ بِالْبَاطِلِ وَيَصُدُّونَ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ وَالَّذِينَ يَكْذِبُونَ الذَّهَبَ وَالْفِضَّةَ وَلَا يَنْفِقُونَهَا فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَبَشِّرْهُمْ بِعَذَابٍ أَلِيمٍ﴾ سورة التوبة: 34

“Yaa warra amantan! Hedduun beektota Yahuudaa fi qeesota Kiristaanaa irraa ta’anii qabeenyawwan namaa dharaan nyaatu; karaa Rabbii irraa deebisu. Warra ziqayaa fi meeta (warqii fi birrii/silverii) ol-ka’atan, karaa Rabbii keessatti isii hin kennine adabbii laalessaadhaan jara gammachiisi.” (Tawbaa: 34)

Hadiisa nabiyyii kabajamaakan Muslima gabaase keessatti kan armaan gadii agarra:

“ما من صاحب كنز لا يؤدي زكاته إلا أحمي عليه في نار جهنم فيجعل صفائح فيكوي بها جنباه وجبينه حتى يحكم الله تعالى بين العباد في يوم كان مقداره خمسين ألف سنة مما تعدون، ثم يرى سبيله، إما إلى الجنة أو إلى النار.”

“Abbaan qabeenyaa kamillee kan zaka'a isaa hin kennine ibidda jahannamaa keessatti isii irratti ho'ifamee, ibiddi hafamee isiidhaan cinaachi isaa lammanii fi addi isaa hanga jidduu gabrootaatti murtin godhamutti gubama. Kunis akka lakkoofsa keessaniitti guyyaa dheerinni isaa waggaa kuma shantama ta'e keessatti. Eeganaa karaa isaa arga. Yookii gara jannataa, yookii gara ibiddaa.”

Jechi *Kanzii* jedhu qabeenya warqii ykn silverii irraa walitti qabame, kan faayaaf ol-hin kaa'amin, qabeenya warqiifi silverii irraa walitti qabame ta'ee kan awwaalamaa fi haqa irraa

qabamaa ta'e, kan karaa Rabbii keessatti hin kennamnee fi kan zakaan isii hin kennamnedha.

Iktinaazni sadarkaa si'aa'Ina diinagdee irratti dhiibbaa hamaa qaba. Kanaaf Islaamummaan qabeenya dchii keessaa waggaa sadii caala taassisuu ni dhowwa. Namni ol-kaa'atu waggoota sadii booda haqa hin qabu. *iktinaazni* damee qabeenyaa fi omishaa keessaa tokko akka inni hojii isaa galmaan gahuu dhowwa. Keessattuu maallaqa ol-ka'achuun waan ol-ka'annaa duudhaaleefi meeshaa wal-jijjiirraa ykn shara faa ta'eef miidhaan isaa cimaadha.

Ilaalchi seera nam-tolchee ol-kaa'achuu gatii dhalaatiin wal'aana. Tooftaan kun immoo fashala isaa raggaasise. Sababa gatii dhabun isii hamaanii fi gara kufiinsa (*kasaaraa*) maallaqni hanga ittiin fayyadamu irra dabaluufi dadhabuutti geessa. Faallaa kanaa zakaan meeshaa ol-kaa'annaa dura dhaabbachuu/hambisuu keessatti gahee guddaa qabduudha. Kunis waan isin qabeenya ol-kaa'atame san dhumiinsaan akeekkachiistuufi. Faallaa kanaa Zakaan dognummaa fi ofittummaa irraa tiksiti.

Hadiisa Anas bin Maalik (RA) irraa odeeffame keessatti ergamaan Rabbi (SAW) akkana jedhan:

ثَلَاثُ كَفَّارَاتٍ وَثَلَاثُ دَرَجَاتٍ وَثَلَاثُ مُنْجِيَّاتٍ وَثَلَاثُ مُهْلِكَاتٍ فَأَمَّا الْكَفَّارَاتُ: فَاسْبَاغُ الْوُضُوءِ فِي السَّبَرَاتِ وَانْتِظَارُ الصَّلَوَاتِ بَعْدَ الصَّلَوَاتِ وَنَقْلُ الْأَقْدَامِ إِلَى الْجُمُعَاتِ وَأَمَّا الدَّرَجَاتُ: فَإِطْعَامُ الطَّعَامِ وَإِفْشَاءُ السَّلَامِ وَالصَّلَاةُ بِاللَّيْلِ وَالنَّاسُ نِيَامٌ وَأَمَّا الْمُنْجِيَّاتُ: فَالْعَدْلُ فِي الْغَضَبِ وَالرِّضَا وَالْقَصْدُ فِي الْفَقْرِ وَالْغِنَى وَخَشْيَةُ اللَّهِ فِي السِّرِّ وَالْعَلَانِيَةِ وَأَمَّا الْمُهْلِكَاتُ فَشُحُّ مَطَاعٍ وَهَوَى مُتَّبَعٌ وَإِعْجَابُ الْمَرْءِ بِنَفْسِهِ.

“Waa sadii yakka nama irraa haqa, waa sadii sadarkaa namaa dabalti, Waa sadii ofkolchituudha. Waa sadii bal'eessituudha. Kan yakka nama irraa haqxu yeroo qorraa wuduu'a guuttachuu,

salaata booda salaata eeggachuu fi gara Jumu'aatti miila fuudhuudha. Sadarkaleen immoo nyaata nyaachisuu, nageenya (*salaamataa*) facaasuu fi yoo namni rafu halkan salaatuudha. Ofkolchituun immoo yeroo dallansuu fi jaalalaas haqa hojjachuu, yeroo iyyummaa fi durummaas jiddu galeessa ta'uu fi ifattii fi dhoksaattis Rabbiin sodaachuudha. Bal'eessituun immoo dognummaa isiidhaaf ajajaman, fedhee lubbuu hordofamuu fi namni lubbuu isaa raajjiffachuudha.”

Zakaan soo zakaa hin basin ol-kaa'achuu fi akka qabeenyi hin sochoone qabuu ni dhowwa. Qabeenya wal-horu keessatti humnaan ykn hojjiidhaan dirqama taati. Maallaqani qabeenya wal-horuu waan ta'eef ittiin hojjatamuu fi misoomsamuu qaba. Zakaan kan dirqama ta'ubu'aa irraayyi malee qabeenya hindoo irraa miti. Rabbiin akkana jedhe:

يَسْأَلُونَكَ عَنِ الْخَمْرِ وَالْمَيْسِرِ قُلْ فِيهِمَا إِثْمٌ كَبِيرٌ وَمَنْ تَبِعَهُمَا لَنْ يَكُونَ مِنَ الْمُفْلِحِينَ
 مِنْ نَفْعِهِمَا وَيَسْأَلُونَكَ مَاذَا يُنْفِقُونَ قُلِ الْعَفْوَ كَذَلِكَ يُبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمْ آيَاتِهِ لَعَلَّكُمْ تَتَفَكَّرُونَ

سورة البقرة: 219

“Dhugaatii alkoolii fi qumaara irraa si gaafatuu “Yakka guddaa fi faa’idaa namaatujara lamaan keessa jira; yakka jaraatu faa’idaa jaraa irra guddaadha” jedhi. Waan kennatanu irraa si gaafatuu “Waan dhimma keessan irraa hafe”⁸ jedhi.

⁸ Nama osoo ofii rakkatuu namaaf kennee booddee gaabbuuf/sheena'uuf waan dhimma isaa irraa hafe kennachuutu isaaf caala; nama iimaanaa fi murannoo jabaa qabuuf yoo ofii dhiisee namaa kennes sadarkaa ol-aanaadha.

Akkasitti akka xinxaltanuuf aayatoota isiniif ibsa.” (Al-Baqaraa: 219)

Zakaan Kan isiin adabdu maallaqa hojiin ala taa’u, ykn qabeenya ol-ka’amaa qofa osoo hin taanee wantoota omishaaf oolan kan osoo hojii omishaa keessatti faaydaa irra hin oolin hafanis ni adabdi. Zakaan karaa *nisaaba* (hanga zakaan itti dirqama ta’u) xiqqeessuun humna hojiin alaa kuufamee taa’uu hojii irratti kakaasti. Kana bira dabartee sababoota osoo zaka hin baasin qabeenya ol-kaa’achuutti geessitu dhabamsiisuudhaan ykn hanga danda’ame xiqqeessuudhaan ol-kaa’annaa akkasii lolti.

Ammas zakaan sababoota ol-ka’annaatti nama kakaasan ni wal’aana akkasiitiin wal-qabattu wal’aanti. Isaanis fedhii rakkinoota ni uumama jedhenii hin eegneef maallaqa kuufachuu, galtee ni uumama jedhamee eegamu qunnamuuf kuufamu, kakaastuu taatee eegamtuu dura dhaabbachuuf ooltu, namni uumamaan qabeenya jaal’achuu, kakaastuu tika dhaaltotaa, kakaastuu fuul-duratti dhaaltota tiksu, kakaastota walabummaa sochii hojii keessattii, kakaastuu waliin hojjachu (hojjachiisuu) fi kakaastuu faaydaa irraa fayyadamuuti.

Gama biraatiin immoo zakaan gama namaa raabsamuutiinis *iktinaaza* ni lolti. Innis garee qusannaa isaanii baay’ee gadi bu’aa ta’e irratti waan raabsamuufi. Kan *iktinaaza* (osoo zaka hin kennin ol-ka’achuu)tti dabu immoo maal dubbattaayyu!

b- **investmentii irratti kakaasuu:** Iktinaaza dhowwuun jijjiirama zaka kan kallattiitiif sadarkaa si’aa’ina diinagdeetti cinaacha dadhabinaati.

Jijjiiramni cinaacha jabinaa inni diinagdeef qabu immoo karaa Rabbii keessatti kennachuudha. Qabxiilee kana karaa sadi'iin ilaalla: hiika investmentii akka afaanii fi shari'aatti qulqulleessuu, jijjiirama misoomsuun sadarkaa diinagdeetti qabu qo'achuu fi gahee zakaan misoomsuu irratti qabu. haala armaan gadiitiin ibsina:

1. hiika investmentiii akka hiika lugaa fi shari'aatti: Misoomsuu jechuun akka hiika afaaniitti firii, waan mukni baatu, gosoota qabeenyaa fi ilmooti. Firiinis gosoota qabeenyaa irraayyi. Kana jechuun warqii, birrii fi qabeenya bu'aa buusu jechuudha. Faaydaa waa irraa argamu hundaan firii isaati jedhama. Akka Isxilaahaatti immoo qabeenya hindoo (haadhoo) irratti dabaluu jechuudha. Daballi kun kaappitaala dhaabbataa, jijjiiramaa ykn yaa'aa ta'us tokkuma.

Meeshaa irratti maallaqa baasanii dhuma irratti bu'aa argamsiisuuf yaaduun tooftaa bu'aa argachuuf taasifame malee mataa isaatiin bu'aa miti. Hiikni misoomsuu akka ilaalcha lamaaniitti-ilaalcha Islaamaa fi warra seera nam-tolcheetti maal akka ta'e asii gaditti ibsina.

a. Investmentii akka diinagdee warra seera nam-tolchee hordodfuutti:

Hayyoota diinagdee maakroo biratti investmentii jechuun oomisha dur oomishamee hawaasa bira jiru irratti yeroo itti aanuuf oomisha dabaluu jecha oomisha madaala (unit) tokko dabaluu jechuudha. Akka hiika kanaatti wantoota armaan gadii of-keessatti qabata: piroojektii haaraa uumuf maallaqa ramaduu, ykn kan eegalame xumuruuf, ykn kaapitaala duraan jirtu

haromsuuf kennan. Iddoo kanatti gosa investmentii lamaanii adda baasuun ni danda'ama. Innis investmentii walii gala fi investmentiiqulqulluudha. Ivestmentiin walii galaa kan yeroo daangeeffamaa ta'ee bu'aa walii gala osoo baasii bu'uura keessaa hin baasiniiti.

Investimentiin qulqulluun immoo bu'aa erga baasii keessaa shallaganii baasanii booda kan argamu. Inni kun bu'aa qulqulluu ol-kaa'ame, bu'aa qulqulluu turaa fi bu'aa qulqulluu alaa irraa ijaarama.

Cuunfaan dubbii investmentiin qabeenya kallattiidhaan sooramaaf baafamtu osoo hin taanee qabeenya biraa kan investmentii fi soorannaaf ooluudha. Kunis baasii sadarkaa hojjattootaa fi hoggantootaa dabaluu baafamus ni hammaate. kan jechuun kaappitaala humna namaa guddisuu jechuudha.

Gosoota investmentii lamaan akka armaan gadiitti adda baasuun ni danda'ama:

Investimentii dhalaa fi investmentii of-danda'aadha. Kan duraa jijjiirama sadarkaa galii fi omishaa irratti mul'atu yoo ta'u. Kan lammaffaa immoo jijjiirama alaa kan akka dagaagina teknooloojii fi investimantiiwwan walii gala kan karoora yeroo dheeraati.

Akka sirna diinagdee Islaamaatti investimantii yoo ilaalle, dameelee omishaa hunda keessatti bifa seera shari'aa Isalaamaa eeggateen qabeenya guddisuu/horsiisuu jechuudha. Kanaaf si'aa'Ina jabaa (+ve) Kan shari'aa Islaamaa irraa maddeedha. Kaayyoon isaa kaayyolee shari'aa Islaamaa shanan eeguudha. Shanan kunis: amantii, lubbuu, sammuu, qabeenyaa fi hortee tiksuudha.

(2) **Jijjiirama investmentii sadarkaa sochii diinagdee irratti qabu:** hojiin investmentii kan sadarkaa si'aa'ina diinagdeetti jijjiirama gaarii fidu investmentii qulqulluudha. Hariiroon jidduu reeshoo dagaagina diinagdee fi investmentii jirtu hariiroo kallattiiti. Kunis kan ta'uu danda'eef investmentiin maallaqa jiru irratti jijjiirama fiduudhan guddina diinagdee kan yeroo dheeraa daangessuudhaaf ijoodha. Kana hordofuudhaan immoo galii ummataa irratti jijjiirama fida. Ammas humna hojjatu haraa dabala. Akkasumas yeroo gabaabaa keessatti barbaadama walii gala fi reeshoo itti fayyadama qabeenya argatamtu irrattis jijjiirama fida. Kan hordofuudhaan galii ummataa irratti jijjiirama fida.

Diinagdee warra seera nam-tolchee hordofuu- kan sirna Kaapitaalizimii- keessatti qindooftonni/dhaabbanni sadarkaa omishaa fi hojii sadarkaa bu'aa ol'aanaa itti isaaniif mirkaneessu kan daangessanu ta'uutu mul'ata. Dhundhulli investmentii hamma kaappitaalaa fi faaydaa/dhala isa irraa argamu irratti hunda'a. diinagdee Islaamaa kessatti immoo gatiin dhala dhundhula investmentii daangessuu keessatti. bakka hin qabu. Rabbiin (SW) akkana jedhe:

الَّذِينَ يَأْكُلُونَ الرِّبَا لَا يَقُومُونَ إِلَّا كَمَا يَقُومُ الَّذِي يَتَخَبَّطُهُ الشَّيْطَانُ مِنَ الْمَسِّ ذَٰلِكَ بِأَنَّهُمْ قَالُوا إِنَّمَا الْبَيْعُ مِثْلُ الرِّبَا وَأَحَلَّ اللَّهُ الْبَيْعَ وَحَرَّمَ الرِّبَا فَمَنْ جَاءَهُ مَوْعِظَةٌ مِنْ رَبِّهِ فَانْتَهَى فَلَهُ مَا سَلَفَ وَأَمْرُهُ إِلَى اللَّهِ وَمَنْ عَادَ فَأُولَٰئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ ﴿٢٧٥﴾ سورة البقرة :

275

“Warri dhala nyaatan akka isa (nama) shayxanni maraatummaan isa xuge kukkufutti male hin dhaabbatanu. Sun

jaratu “Gurgurri/Daldalliyyuu akkuma dhalaati” jedha. Rabbiin daldala eeyyamamaa godhee dhala dhoowwamaa godhe. Namni gorsi Rabbii isaa biraa isatti dhufnaan dhowwame waanti darbe isaafi. Dhimmi isaa gara Rabbiiti. Namni (itti) deebi’e jarri sun warra ibiddaati. Jarri isii keessa yeroo daangaa hin qabneef jiraatu.” (al-Baqaraa: 275)

Faaydaan ba’aa/hojii jedhaani. Wanti bu’aa kajeelamu ykn mirkana’aa argamsiisu seera shari’aa kan kaayyolee shari’aa keessa jirtuun daangeffamaadha. Kanaafuu gaheen misoomaa sonoowwan amantii Islaamaatiin daangeffama malee sona bu’aa guddisuutiinii miti. Hiikumti bu’aayyuu qabeenya qofa osoo hin ta’in bu’aan qaama miiraatiin hin mul’anne (kan afuuraa) fi kanamala gaarii, kan ittiin gabbaran wajjin jiraachuu ykn dura darbuu danda’a. Kenni tola ooltummaa qabeenya irraa hin hir’isu. dogni takkaa bu’aa hin buufanne. Dabalataanis ilaalchi Islaamaa qabeenya tiksuu jabeessa. Lafa tokko yoo lafa akka isaa ykn kan isa caalu hin bitin gurguruu ni dhowwa.

(3)Shoora zakaan misooma irratti kaasuu keessatti qabu:

dirqamni zakaawarra qabeenya kuufatan waan humna omishaa dabalu irratti hojjachiisuutti kakaasa. Zakaan akka namni hundee qabeenya hindoo osoo hin ta’in bu’aa hojii irraa dirqama kana kennuuf misooma irratti kakaasti. Islaamummaan abban-qabneellee akka qabeenyazakaan hin nyaanneef akka horichaan hojjatamu ajaja. Kana jechuun oomisha qabeenyaa ykn tajaajilaa jechuudha.

Zakaan sadarkaa eeginsa (expectation) hojjattoonni sadarkaa si’aa’Ina fuul-duraatti qaban tolchuu keessatti shoora guddaa taphatti. Kana jechuun gabaan galii gaarii garee

hiyyeeyyii baasii guddaa qabduuf qooduu irra deebisuu irraa madde bal'achuu ilaluudhaan qabeenya fuulduratti alaa seenu tilmaamuudhaan sadarkaa of-gahiinsa kaappitaala ol-fuudhuudha.

Barbaachi misoomsuu diinagdee Islaamaa fi kan warra seera nam-tolchee hordofuu badhaasa isa irratti argamun wal-dhaba. Badhaasni Islaamamummaa karaawwan galii qabeenyaa gadi bu'aa ta'eetti kennuutti kakaasti. Kan akka masjiida, mana barumsaa fi warshaalee Rabbiif jecha ijaaruuti. Akkasumas misooma fedhiidhaan godhamu, zakaas irraa qabeenyawwan hundee raggatuu keessatti omishamte irraa liqii kafaluu irratti gargaara. Bu'aan isa irraa eegamu gadi bu'aa ta'uu wajjin piroojektiwwan baay'ee barbaachistuu taate irratti kennuus ni gargaara. Wanti asitti itti akeekuun barbaachisu zakaan galii gibraa fi maallaqaa irraas misoomsuutti ajajji.

Bakki zakaan irraa fuudhamtu qabeenya kaashi kan hojjiin ala taa'u irraayyi malee qabeenyainvestmentii irra jiru, kan hojii irra oole irra miti. Oomishni qabsoo fi investmentii guddaa barbaadu yerooisa gabsoo fi misoomsuu irra xiqqaa barbaadu wajjiin yeroo wal-bira qabnu zakaas irraa kutaa tokko ni dhiisa. Midhaan isa roobaan omishamu $1/10^{ffaa}$ irratti dirqama godha. Kan namni meeshaadhaan (ykn humnaan) obaase irraa immoo $\frac{1}{2}$ ($1/10$) = $1/20$ dirqama godha.

Bakka isiin itti kennamtu ilaalchisee immoo islaamummaan warra hojjatachuu danda'aniif zakaas kennuu dhowwamaa gochuudhaan hojii irratti kakaasti. Tarii yoo warra hojii dhabaniif carraa hojii banuuf taate malee fudhachuu haqa hin godhatu ture.

Akka hiyyeeyyiin isii fudhatanii warra zakaa Kennan ta'aniif isaaniif kennamti. hangi kennamu waan nama fudhatuuf hojii hanga umrii isaa isaaf geessuu isaaf uumtudha. Biyyi sanaan warshaalee, manaa fi dhaabbilee daldalaa hojjattee hiyyeeyyiidhaaf kennuu dandeessi.

Akkasumas ogummaa hiyyeeyyiifooyyessuu fi jiruu isaanii gama hundaa tolchuu keessatti itt fayyadamuus ni dandeessi. Zakaa keessa gahee gabra bilisoomsuutu jira. hojjattoota irraa liqii kafaluu fi qaama hojjattootaa warra kabajaa qaban walaboomsufis kennamuu ni danda'a.

Gahee warra liqii qabanii irraa balaa kan daldalaa hin ta'inii fi faaydaa namoota biraatiif oolchuun ni gaya. Kabajaa fi jidduu namaa walitti tolchudhaaf kaayyoo ol-aantuu qabanii, warra liqii qabanif mogoonni kee ni kafalama jedhanii wabii ta'uudhaaf kennamuus ni danda'a. kunis kan ta'u yoo namni sun kan inni liqeeffateef seera Rabbii cabsuun hin ta'inii fi rakkoo isa irraa ka'een kafaluu hin dhiisini. Akkasumas gahee warra liqii (*deenii*) qabanii irraa sanduuqa (account) addaa bananii akka jarri qabeenya dhalaa hin barbaanne gochuunis ni danda'ama. Gaheen warra liqii qabanii kennamisoomaatti ilaalama. Kunis waan misoomni/omishni yeroo balaa, rakkoo fi haala guyyaa kessa dhuftee magaalaa beelessitu gargaarsa qabeenyaa kennuu lubbuu isaatiin amanuufi.

Gaheen isa karaa Rabbii keessatti kennamuu immoo daangaawwan biyyoota Islaamaa diina jaraa warra alaa irraa eeguudhaaf kennama. Warshaa istiraateeji fi lolaa ittiin dhaabuunis ni danda'ama. Karaa Rabbii jechuun kan armaan gadii hunda hammata. Dhaabbilee warshaalee misoomaa kan

dhimmoota diinagdee, waraanaa fi wantoota faaydaa walii gala hundaaf oolu dhaabuu.

(4) Jijjiirama Zakaan Kennachuu Irratti Kakaasuu Keessatti Fide: ijoon qabxii kanaa jijjiirama zakaan kenna irratti kakaasuudhaan sadarkaa si'aa'ina diinagdee irratti qabdu ibsuudha. Ijoo kana qabxiiwwan sadi'iin ibsina. Isaanis:

a. hiika zaka'a akka hiika afaanii fi shari'aatti ibsuu: karaan zakaan ittiin sadarkaa guddina diinagdees ta'ee kenna dabaluu irratti jijjiirama fiddu akka armaan gadiitiini.

Hika kennachuu akka lugaa fi isxilaahaatti: infaaq (kennuu) jechuun fixuu, xiqqeessuu jechuudha. Akka Isxilaahaatti immoo faallaa zaka'a dhowwatanii qabeenya qabachuuti. Zaka'a kennuu didanii ol-kaa'achuu dhabuu fi kennuu wama tokko karaa lamaan ibsuudha. Islaamummaan karaa Rabbii qofa keessatti kennachuutti ajaja. Qabeenyaan karaa seera Rabbii cabsuu osoo hin ta'in baasii fi misoomaaf kennamu hunduu karaa Rabbii keessa.

Qur'aana kabajamaa keessatti keeyyatoota Qur'aanaa 75 karaa Rabbii keessatti kennachuu irratti kakaasa. Qabeenyi harka dureeyyii jiru qabeenyaa Rabbiiti. Jarri isii keessatti bakka bufaman. Gama biraatiin qabeenyichi kan gareeti. Namni qabeenyi harka isaa jiru hundi waan isa bira jirtu sana irratti bakka bu'aa godhame. Kenni dureeyyii qofa irratti hin gabaabbatu; dureeyyii fi hiyyeeyyiis wal-gaha. Rabbiin akkana jedhe:

لِيُنْفِقَ ذُو سَعَةٍ مِّن سَعَتِهِۦ وَمَن قُدِّرَ عَلَيْهِ رِزْقُهُۥ فَلْيُنْفِقْ مِمَّا ءَاتَاهُ اللَّهُ لَا يُلْكَفُ اللَّهُ نَفْسًا إِلَّا مَّا ءَاتَاهُ

سَيَجْعَلُ اللَّهُ بَعْدَ عُسْرٍ يُسْرًا ﴿٧﴾ سورة الطلاق: 7

“Abbaan qabeenyaa bal’ina isaa irraa haa kennatu. Namni hireen isaa isa irratti dhiphifame waan Rabbiin isaaf kenne irraa haa kennu. Rabbiin lubbuu tokko waan isiidhaaf kenne malee hin dirqu. Rabbiin sichi dhiphina booda bal’ina taasisa.” (Xalaaq: 7)

Namni hunduu qabeenya Muslimootaa irratti bakka buufame san irraa kennuu dirqama qaba. Karaa Rabbiin eeyyameen haa ta’u qofa. Nabiyyiin (SAW) Muslimni hundu kennaa tola ooltummaa nama isa irra hiyyeessa ta’eef kennuutu jira jechuutti nu keekan. Namni Muslimaa tokko dhimma mataa isaa, kan nama oggansa isaa keessa jiruu guutuu fi kan hojii hin tolchinee fi rakkataa gargaaruu qaba. Yoo qabeenya kennatu hin qabne jecha gaarii kennachuu fi hamtuu irraa of too’achuu qaba. Kuniyyuu mataan isaa yeroodha. Yeroo akka kanatti ilaalle karaa Rabbii keessatti kennachuu jechuun dirqama zakaa caala bal’aadha. Waggaa guutuu fi hanga murtawaas hin qabu. Caalaan namaa hiyyeessa hanguma qabu irraa kan kennatuudha.

b. Jijjiirama Kennachuun Sadarkaa Si’aa’Ina Diinagdee Irratti Qabu.

Hariiroon jidduu investmentii fi kennuu hariiroo wal-jijjiiruuti. Gulantaan yeroo gadi buunaan gabaa irraa daangeffamee eeggannaa (expectation) abbootii hindoo irratti dhiibbaa fida. Akka isaan misoomsuu irratti wal-gahan isaan godha. Faallaa kanaa baasii nama dhuunfaa, maatii fi mootummaatiin barbaachi ol-ka’uun gulantaan si’aa’ina diinagdee ol-ka’uutti geessa.

Wanti Qur'aana kabajamaa irraa argamu keeyyatoonni hedduun zakaa, *sadaqaa* (kenna tola ooltummaa) fi *kaffaaraa* (kenna adabbii yakkaa) kennuutti kan kakaasu ta'uu isaati. Keeyyatoonni kun Rabbiin (SW) yeroo hunda kenna dirqamaa fi kan fedhiinii akka kenninu nurraa barbaadu jechuu akeeki. Wanti hamaan qabeenya keessaa osoo zakaa hin kennin olkaa'achuudha. Toltuun immoo osoo hin dognoomin, osoo hin qisaasin karaa Rabbii keessatti kennachuudha. Rabbiin akkana jedhe .

وَالَّذِينَ إِذَا أَنْفَقُوا لَمْ يُسْرِفُوا وَلَمْ يَقْتُرُوا وَكَانَ بَيْنَ ذَلِكَ قَوَامًا ﴿٦٧﴾ سورة الفرقان: 67

“warra yeroo kennatan hin qisaasne, kan hin dognoomne, jidduu kana dhaabbatan.” (al-Furqaan: 67)

Harka gubbaatu harka jalaa caala. Kenni, nama kennatuu fi tuuta isaa irratti toltuudhaan deebi'a. Kunis waan namni tokko hawaasa keessa kophaa isaa hin jiraanneefi. Wantoota jiruu isaatiif barbaachisan guuttachuuf warra kaan wajjin wal-gargaaruu irraa hafiinsi hin jiru. kenni qabeenya nama kennatuu ida'a. waan inni nama biraatiif kenne bakka buustiif. Rabbiin akkana jedhe:

قُلْ إِنْ رَفِيَ بَسْطُ الرِّزْقِ لِمَنْ يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ، وَيَقْدِرْ لَهُ، وَمَا أَنْفَقْتُمْ مِنْ شَيْءٍ فَهُوَ يُخْلِفُهُ، وَهُوَ خَيْرُ

الرَّزْقِ ﴿٣٩﴾ سورة سبأ: 39

"Rabbiin kiyya gabroottan isaa irraa abbaa fedheef hiree ni bal'isa; (abbaa fedhetti immoo) ni bal'isa. Wama fedhe haa ta'uu waan kennattan inni bakka (isiniif) buusa. Inni caalaa warra namaaf kennuuti." Jedhi. (Saba': 39)

(5) Shoora Zakaan Kenna Ida'uu Keessatti Qabu: zakaan kenna dirqamaati. Akkuma dubbanne omisha keessatti qooda guddaa qabaattus akkasuma kenna baasii fi omishaa dabaluu keessattis shoora guddaa taphatti. Namni gariin zakaan hormaata qabeenyaa irratti duula, hoji-dhabdummaa irratti kakaasa kan se'utu jira. kunis waan inni kenna baasiitiif ulaa hedduu waan banuufi. Yaanni kun gonkumaa sirrii miti. Zakaan gama walitti qabuutiin carraa hojii namaaf bana. Haala dadhabinaa, dhukkubaa, dullumaa fi hoji-dhabdummaatiif gargaarsa taati.

Zakaa baasuun yoo of danda'an qofa. Kana jechuun erga namni zakaa kennu dhimmoota isaa bu'uuraa hunda guuttatee jechuudha. Dhimmi isaa kan baasii garaa garaa inni lubbuu isaa fi mana oggansa isaa jala jiruuf baasu, manni, meeshaan lolaa, huccuun qorraa fi ho'a ittiin ofirraa eeggatan, meeshaaleen mana keessaa, beeylanni yaabbii fi kitaabban barnootaas kana keessa seenan.

Akkasumas zakaan gama iddoo isiin itti kennamtuutiin yoo ilaalles kenna baasii walii galaa kan meeshaa fi tajaajilaa irratti kakaasti. Daballi baasii keessaa sun daangaa dabala xiqqaa galii keessaatti taati. Akeekni baasii diinagdee Islaamaa keessatti qabxii daangaa of danda'iinsaa bakka buutu biratti bu'aa zakaan argamuu taatee haaromti. Kanaaf daangaan dabiinsa baasii hanga zeeroo gahutti dabala galiitiin wal-faallessa. Akkasumas yeroo baasiin bakka qisaasuu fi balleessuu isa irraa dhowwamaa sana gahee dabala galiitiin wal-faallessa.

Fuqahaa'onni (beektonni Islaamaa) daangaan kyeroo nama qabeenya hin qabnee fi carraaqqachuufis humna hin

qabneef waan hojii umurii isaatiif isa gahuuf kan oolu kennuudhaaf jechuu irratti waliif galan. (F. 307-313)

3- Shoora Al-Kallattii Zakaan Sadarkaa

Si'aa'Ina Diinagdee Keessatti Qabu: qabxiin kun wantoota sadii of keessatti qabatti. Isaanis: omishtummaa dabaluu diinagdee olii fi gadi sosochoo'uu irraa tiksuu fi zaka dachaan dabaludha. Isa kanas akka asii gadiitti ibsina:

a- Oomishtummaa dabaluu: *qiyaasni* hubannoo hojjachiisuu, faallaan isaa kan isaan walitti hidhata qabuu (hojii dhabdummaa) dha. Barbaachisummaan isaas sadarkaa oomisha fi qabeenya biyyaa irratti ilaalama. Kana immoo karaa sadi'iin ibsina. Isaanis: hiika hojii dhabdummaa fi omishtummaa, barbaachisummaa oomishtummaa guutuu ibsuuftaatee zakaan omishtummaa guutu mirkaneessuu irratti qabu eeguudha.

(1) Hiika oomishtummaa fi hojiidhabdummaa ibsuu: diinagdee keessatti hiikni omishtummaa waan tokko tokkoon humna hojjattuu (humna misoomaa) warra hojii barbaadanuu fi isa bareechan bakka bu'a. akkuma baayyinni hojjattoota kanaa guutuu baay'ina humna misoomaa kanatti dhihaatuun humni kun hojjachiisuu guutuutti dhihaanna. Hiikni kanaa oomishtummaa jechuun namoonni gatii humna baratamaan hojjachuu barbaadan hunda miidhama guddaan male hojii argachuudha. Kana jechuun sadarkaabiyya san keessa hojii dhabdummaan hin jirre jechuudha.

Bakka kanatti jidduu hojii dhabdummaa gosa lamaanii adda baasuun dirqama ta'a. Hojii dhabdummaa filannoo fi hojii

dhabdummaa dirqamaati. Hojii dhabdummaa filannoo jechuun keenya gareen humna omishaa fedhii isaaniitiin hojii isaanii dhiisaniidha. Hoji-dhabdummaa dirqamaa yeroojennu immoo gareen humna omishaa kan dandeettii fi fedhii omishaa qabanu hojii argachuu dadhabuu jechuudha.

Warri diinagdee hedduun rakkoo hoji-dhabdummaa irraa madda. sirni diinagdee kamillee hojii guutuu mirkaneessuun waan darbee darbee qofa argamu. Hangi hoji dhabdummaan dirqamaa kan irratti obsamuu danda’u 3% hanga 5%ti. Kun hojii dhabdummaa *ihitikaakiyyaa* (hojjattoonni muraasni yeroo muraasaaf hojii dhabuu) jedhamuudhaan beekama.

Hoji-dhabdummaan caasaa immoo diinagdee sirna duraanii keessatti gosa hojii dhabdummaa dirqamaa keessaa tokko ta’ee sababa jijjiiramni walitti dhaabbataan teknooloojii keessatti, ykn dhimmoota walii gala keessatti, ykn soorattootaa keessatti argamuudhaan, ykn meeshaan (maddi) haaraan aragamuudhaan, ykn meeshaan jiru baduudhaan kan mudatuudha.

Diinagdeewwan duubatti haftuu keessatti immoo hoji-dhabummaan caasaa kan omishaaf oolan wal-madaaluun dhabamuu irraa argama. Isiin kun bifa hoji-dhabdummaa dafee darbu hin qabattu. Hoji-dhabdummaa yeroo dheeraaf turuudha. Kana jechuun baay’inni humna hojii hojjatuu sadarkaa baratame caala argamuudha. Kana hordofee humni omishaa zeeroo ta’uutu mudata. Haalli akkasii biyyoota diinagdeen duubatti haftuu, keessattu warra qonnaa keessatti heddummaata. Mallatoo isii keessaa: baattonnii fi daldalaalli dhiphoon kan meeshaa hedduu naaf dhiheessuu hin dandeenyetu heddummaata.

(2) Barbaachisummaa Omishtummaa Guutu: siyaasaan diinagdee diinagdee hedduu keessatti sadarkaa omishtummaa ol-aanaa irratti xiyyeeffatti. Kunis gosoota hojji-dhabdummaa hunda ilaalcha keessa galchuu wajjini. Keessattuu hojji-dhabdummaa dirqamaa. Sababnis waan isiin nama dhuunfaa fi hawaasa irratti miidhaa fidduuf, irraa qulqullaa'uun dirqama waan ta'eefi.

(3) Shoora Zakaan Oomishtummaa Dabaluu Keessatti Qabdu: hojii dhabdummaan rakkoo diinagdee, hawaasummaa fi namummaa hamtuudha. Kan jechuun maatiin galii dhabu jechuudha. Meeshaalee fi tajaajiloota gabaatti dhihaatan irratti barbaadamni ni xiqqaata. Si'aa'inni diinagdee gadi bu'a. kufinsis (*kasaaraan*) argamuus ni danda'a. kun hundi kan argamu osuma humni namaa hojjatuu danda'u jiruuti. Akka hawaasummaattis bakka banaa fi dhiphina qomaa namatti fiddi.

Kanaaf Islaamummaan hojjatachuu fi moggaalee dachii keessa deemuutti kakaase. Yoo yaanni gaariin, qulqullina hojii fi amaanaan wajjin jiraatte hojiin akka *ibaadaa* (gabbartii Rabbii) tti ilaalame. Dirqama zaka hojiitti hiikuun gulantaa oomishummaa isaa ol-kaasa; hojiitti gara galuu dabala. Zaka namni humaanaa fi fayyaa fudhachuun dhowwamaadha. Kanaaf isiin madda filannoo ofiitiin hojii dhiisuu gogsiti. Gulantaa waan barbaadamuu ol-kaasuudhaan hojii dhabdummaa kan dirqama dhufuu daangessuu keessattis qooda fudhatti. Gaheen warra isii irra hojjatuu nama ulaagaa guuttateef carraa hojii banti.

Ulaagaaleen Rabbiin ol-ta'e Zaka irraa fudhachuun karaa godhamuudhaaf kaa'e kan armaan gadii of keessatti hammata:

Namni fudhatu sun hojii eeyyamamaa (*halaala*), kan rakkina irratti obsamuun danda'amu kan carraaqqatu dhabuu.

- Kan isa fakkaatuu fi haala isaa, safuu isaa fi iddoo isaatiin wal-simatu ta'uu.

- Hanga isaa fi nama hoggansa isaa jala jiru gahu qofa fudhachuu.

- Yoo ulaagaaleen armaan olitti tarreeffaman hin guutin namni dhuunfaa ulaagaan kun guutamuu abbaa taaytaa dhimmi ilaalu gaafachuun mirga isaati.

4- Gara Gaggaliinsa Irraa Diinagdee Eeguu: sadarkaa si'aa'Ina sirna diinagdee seera nam-tolchee keessatti gara gaggaliinsi mallattoo turtuudha. Beektonni diinagdee gara gaggaliinsa irraa qulqullaa'uudhaaf, yoo xiqqaate xiqqeessuudhaaf tattaafatu. Qabxii kana karaa sadi'iin ilaalla. Isaanis: hiika jijjiiramaa diinagdee fi gosoota isii, sababoota gaheewwan saniitii fi karaa ittiin wal'aananuu fi jijjiirama zakaan diinagdee gara gaggaliinsa irraa eeguu keessatti qabu. qooda kanas akka armaan gadiitti ilaaluu yaalla:

a- Hubannoo dhiibbaa fi marsaa diinagdee fi gosoota isii: hayyoonni diinagdee gariin marsaa gatii guddinaati, haala isaa irraa madditi jechuu yaadu. Jijjiiramni sun diinagdee duraanii irraa gara isii guddachuu jalqabdeetti hiiqxi. Gara gaggaliinsi gosa afuritti qoodama. Isaanis: kan woqtiilee, kan akka tasaa argamtu, kan dabaree fi kan kallattii ykn yerooti. Jijjiirama dabareetu irra yaachistuudha.

Dabareen diinagdee hunduu gulantaa afur wal-hordoftuu keessa dabarti. Gulantaa dammaqaa/ka'umsaa fi

haalawwan tolchuu, gulantaa badhaadhinaa, gulantaa of duuba deebi'insaa fi gulantaa kufiinsaati. Gulantaaleen kun guutuun guutuutti naannoo lama keessatti wal-hin fakkaattu. Dheerinni isiis wal-dhaba. Dabaree/naannoo sana irra gosoota sadii ilaaluun ni danda'ama. Isaanis: diinagdee yeroo gabaabaa (jidduu baatii 18 fi baatii 4 turti), diinagdee yeroo jiddu galeessaa (jidduu waggaa 8 hanga 10ti) fi naannoo diinagdee yeroo dheeraati (dheerinni isii waggaa 50 gahuu danda'a).

b- Sababota marsaa diinagdee fi wal'aansoo: gara gaggaliinsi sun sababa jijjiirama hanga qabeenya hindoo fi jijjiirama baasii, qusannaa fi omishaa irraa dhufa. Jijjiirama diinagdee sana keessaa kan armaan gadii muraasa: jijjiirama hanga qabeenya hindooof gahu waan eegamuu fi dhiibba alaa kan akka guddinaa, lolaa; waan fuulduratti tahuun isaa eegamu, waan ol-kaa'ame keessatti dabaliinsi guddachuu, baasiin xiqqaachuu, lakkofsi ummataa dabaluu, maddi galii uumamaa haaraan kan gabaa biraa banutti nama geessu argamuu. Kunis bu'aa dabaliinsa qabeenya hindoo irratti dabalamuu irraa ka'ee fi omishni dabaluudhaani. Bakka kanatti mootummaan mi'aawina (qaala'ina) gabaa to'achuu fi si'aa'inni diinagdee sadarkaa madaalawaa irra akka dhaabbatuuf jecha mootummaan jidduu seenuun dirqama ta'a.

Sababaa jijjiirama diinagdee sana keessaa kan biraa jijjiirama naannoo kan baasii, qusannaa fi investmentii dabuu keessa jiru hammi meeshaa fi tajaajilaa gabaa irratti dhihaate hamma barbaadamee gadi ta'uun galiin xiqqaatuutti geessa. Kun

immoo akka baasiitti dabuun ol-aay'ifamaa) omishaa fi baasiidhaan ta'u, kanneen sochii gadi bu'iinsaa fi ol-ka'iinsaatiif saaxilamaniin Rakkoon halli sochii diinagdee ol-ka'uu fi gdi bu'uu ni jabaataka'u godha. hojii ariifachiifamaa fi dachaafamaa

Naannoon diinagdee warra seera nam-tolchee hordofanuu jijjiirama naannoo kan hanga liqii keessa jiru, jijjiirama sochii warqii fi birrii keessa jiruuf saaxilamti. Dabalataanis kufiinsi sadarkaa misooma daldalaa kan jijjiirama gabaa faaydaatti geessuudhaan maallaqni hindoon gabaa keessaa dhabamuutti geessu jiraachuu wajjini.

Kufiinsi gabaa galiin xiqqaachuu fi baasiin heddummachuutti geessa. Kana hordofuudhan hojii daddafsifamaadhaan omishni dabala. Diinagdeen gara bal'inaatti fuula deebi'a. kun immoo akka dureeyyiin hojii daddaffiitiin omisha irraa dabanii hojii dachaa kanaan gara bal'inaa daban godha. Keessattuu naannoo diinagdee. Galii fi baasiin jijjiijjiiramuudhaan rakkoo diinagdeetti geessa.

c- shoora zakaan gara gaggaliinsa (jijjiijjiiramu)
diinagdee eeguu keessatti qabdu: zakaan jijjiirama isiin baasii irratti qabdu irratti hundaa'uudhaan gara gaggaliinsa diinagdee eeguu keessatti shoora guddaa taphatti. Dabalataanisjijjiirama hanga liqii keessa jiru, jijjiirama gabaa fi gatii warqii keessa jiruu fi sadarkaan omishaa gadi buhuu faadha. Jijjiiramni gatii faaydaa keessatti uumamu kaappitaalli gabaa keessaa dhabamuutti geessa. Zakaan qusachuutti geessu, laafina caalchisuu, jijjiirama isiin daangaa qabeenya hindoo irratti qabduu fi gahee isiin jijjiirama maallaqaa irratti qabduun shoora guddaa taphatti.

Shanaffaan: dachaan dabaliinsa zakaan fidu: bakka kanatti hiikaa dabaliinsaa, hojii isaa fi dabaliinsa zakaadubbanna.

1- Hiika Mudaa'afaa fi hojii isaa: mudaa'afa jechuudhaan jijjiirama galiin baay'achuun baasii irratti fidu jechuudha. Jijjiramni baasii kan idasuun ykn hir'isuun ta'u galiin ummataa dabaluutti geessa. Jijjiramni kun kallattii lamaan hojjata. Isaanis: kallattii sochii diinagdee babal'isuu fi kallattii maallaqni gabaa irraa hir'achuuti. Akeekni baasii Keenz biratti tasgabbi waan ibsamtuuf isa biratti sababaan jijjiirama sadarkaa galii gara jijjiirama sadarkaa seensaa fi jijjiirama kenna misoomaatti deebiti.

Baasii duraa dachaan dabaliinsi investmentii dhuunfaa ykn mootummaa qarqaaruu keessa seena. Baasiin misoomsuu irratti baafamu inni duraa bifa mindaa fi bu'aatiin hojjattoota irra raabsuutti geessa. Garii isaa investmentiif kennuun bifa mindaa, faaydaa fi bu'aatiin hojjattoota damee tokkootiif, meeshaa bituu fi tajaajila baasiitiif kennuutti geessa. Bu'aan xumuraa kan kenna duraatiin bifa faallaa ta'een wal-simata. Kunis baay'inni galiin ummataa qulqullaa'uu dhabuu wajjiini.

Garuu qo'annaan xiyyeeffannoo qabdu jecha Keenz kan qulqullina dhabuu sana sababa tokittiitti deebistu irraa qullaa hin taatu. Qusannaa fi ol-ka'annaa (*al-iktinaaz*) qofatu madda maallaqni karaa malee baduu kanaati jetti qo'annaan diinagdee irratti adeemsifame. Diinagdee daddafaa tilmaamuun mijjataa ta'us gatii dabala muzdawijaa bira gahuuf hawaasa kamiin illee keessatti bakka gatii dabaliinsa daangessuun ulfaataadha.

Kunis waan diinagdeen daddafaan jalqabuma irraayyuu hariiroo teknooloojii fi ogummaa bira darbuufi. Ammas daballi omishaa dabaliinsa omisha bu'uuraa irratti waan hundaa'uuf, omisha bu'uuraa guutuun mijatuu dhabuu fi omisha dabalataa guutuun tokkummaa omisha barbaachistuu erga guutani booda waan ta'eef yeroodha yerootti wal-dhaba. Hojii dabala *Muzdawijaatiif* bu'aan xumuraa baay'ina qabeenyi gar-malee baduu, hanga warshaalee omishaa kan omisha guddisuuf ooltu irratti hunda'a.

Dachaan dabaliinsi *wal-makaan* guddisuuf, qabeenyatti fayyadama gaarii mirkaneessuu fi jijjiirama investmentii dhuunfaa muudatu dura dhaabbachuuf baasii walii gala xiqqeessuudha.

2- Dachaan dabaluu zakaa: bu'uurri qabiyyee dachaan dabaluu waggoota 1400 dura Islaamummaa keessa jira. Rabbiin Qur'aana keessatti akkana jedhe:

مَثَلُ الَّذِينَ يُنْفِقُونَ أَمْوَالَهُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ كَمَثَلِ حَبَّةٍ أَنْبَتَتْ سَبْعَ سَنَابِلٍ فِي كُلِّ سُنبُلَةٍ

مِائَةُ حَبَّةٍ وَاللَّهُ يُضَاعِفُ لِمَنْ يَشَاءُ وَاللَّهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ ﴿٦١﴾ سورة البقرة: 261

“Fakkeenya warra qabeenya jaraa karaa Rabbii keessatti kennatanuu akka firii damee/dhaloo torba biqilchiteeti. Damee hunda keessa firiin torba kan jiru. Rabbiin abbaa fedheef dachaa/ni heddummeessa. Rabbiin (arjummaan isaa) bal'aadha. Beekaadhas.” (al-Baqaraa: 261)

Daballi/heddummeessuun sababa yerootiin argamtu kun mindaa du'a boodaa qofa irratti hin gabaabbattu. Jiruu addunyaa keessattis bifa qabatamaadhaan mirkanoofti. Jijjiirama gaariitu

zakaa hordofee argama. Wanti haaraan zakaa waggaa waggaan irraa argamu bifa qabeenyaatiinuu addunyaatti ni mirkanoofti. Qalqalloon (meeshaan) zakaa jidduu dhibbeentaa 2,5, fi 20%tti deddeebiti.

Wanti zakaa irraa argamu dureeyyii irraa gara hiyyeeyyii deebiti. Kun immoo barbaachisa meeshaalee fi tajaajila dabaluutti geessa. Dabiinsi daangaa baasii iddoowwan zakaan itti kennamtutti ol-ka'a.keessattuu sadarkaa guddina duraatti. Idaasuun duraa kan dirqama zakaa hojii irra oolchuu hordoftee dhufu idaasuu kenna baasii qofa irratti hin gabaabbattu. Dabaliinsi zakaa *iktinaazni*, dhalaan hojjachuun dhowwamaa ta'uun waan qabeenyawwan zaka bakka isiin itti kennamtutti kennuutti geessu irraayyi. Kunis akka isiin dameewwan kenna baasii hundatti raabsamtuuf, ykn gara kallattii yeroo fi invstimentiitti haa deebituufi.

Ida'iinsi zaka akka gar-malee qisaasuun gadi bu'uuf gargaara. Zakaan dirqama Rabbii kan qabeenyaa keessa jiru. Warroota itti gaafatama amantii qaban irraa guuramtee jiraattota iddoo Sanaa, warra haqa godhataniif kennamti. Kun immo meeshaalee fi tajaajila naannoo sanii irratti akka dabalu godha. Akkasumas tajaajila galii kan zaka iddoo isiin itti kennamtutti qooduudhaan walqabateef idaasaa duraatti qajeelchiti. Waggaa waggaadhaan deddeebi'uun zaka dabaliinsi isii sadarkaa si'aa'ina diinagdeetti ta'uun, ragga'iinsa dhabuu fi jijjiiramaaf saaxilamuudhaan akeekkachiisuun erga isiin omisha sadarkaa dhumaa geessee dabaliinsi argama jechuu miti.

Yeroo omishni sadarkaa omisha diinagdee isa dhumaa irra ga'e investmentiin gadi bu'a.jijjiiramni kun immoo

qisaasuun dhowwamaa ta'e sana ragaa itti godha. Yeroo hawaasni sadarkaa of danda'iinsaa irra gahe sadarkaan dachaan dabaluu isaa gadi bu'ee zakaan walitti qabamte iddoo irraa guuramte keessaatti qaama shari'aan akka kennamuuf eeyyame sandhabuudhaan gar naannoo itti aantuuf kennamti. Kunis erga diinagdeen bakka sanaa galii fi hojii irraa sadarkaa tasgabbii guddaa irra gaheeyyi.

Shanaffaan: Shoora Qoodinsi Zakaan Qabu: Sababni dureeyyiin durummaa dabalatanuu fi hiyyeeyyiin iyyummaa dabalataniif maddi qabeenyaa dhabamuu irraa kan madde miti. Warri dhihaa fi biyyoonni addunyaa hedduun ilaalcha qabeenyaa guddisuu fi kan afuuraa/amala gaarii balleessuutti gara galan. Kun Kan inni irratti akeeku hariiroo wal-jijjiiraa omishaa fi raabsaatti yaadda'uu, ka'umsa "Bu'aa qabeenyaa guddisanii akka bu'aan amala gaarii itti dabaluuudhaan akka jiruu dhala namaa dame jiruu hunda keessatti tolu gochuu" jedhu bira darbuudhaaf tattaafachuudha. Sochiin diinagdee dandeettii beekumsaa fi ogummaa waa uumuu bira gahuuf, haala jiruu hojii tole fooyyessuu fi sadarkaa jiruu fuulduraa tolchuuf tooftaa barbaada.

Ibsa biraatiin, carraa hojii uumuuf, jireenya badhaadhinaa namaaf argamsiisuu, humna nama hojjatuu kunuunsuu, namni hundi misooma irratti akka bobba'uu godhuuf, qilleensa hojii fooyyessuuf, humna namaa bifa oomishtummaa guutuun mirkaneessuun itti fayyadamuuf sochiin diinagdee bifa sirrii ta'een qabeenyatti fayyadamuutti akka fuulleffatu taasisuun dirqama.

Wanti asitti hubatamuu qabu qindeessitoonni diinagdee warra seera nam-tolchee hordofan ulaagaalee fi ilaalcha isaa bifa

miidhaa hawaasummaatiin guutamee fi lubbuu hojjattoota hedduu keessatti jibbaa uumuun bocan. Xiinxaltoonni warra diinagdee Sanaa miidhaan sun sadarkaa diinagdee ol-aanaa, dagagina qabeenyaa fi teknooloojiitti gahuudhaaf eeyyamamaadha, dirqamaayyu jedhanii yaadan! Gariin jaraa guddina diinagdee ofkolaa mirkaneessuuf jalqaba dagaaginaa Sana irratti waa'ee qooda haqaa/wal-qixaatti yaadda'uu dhabuun dirqama godha jechuu yaada.

Hawaasniguddatan guddatan hir'ina Sana wal'aanuuf siyaasa gibiraa fayyadaman. Jijjiiramni siyaasaan diinagdee Sanaa ga'umsa seera Sanaa irratti jijjiirama fide. Gali argameirra deebi'anii qooduun kuusaa walii gala kana Nama dhuunfaa irratti hir'ina fida jedhu. Galiin jabeenya misoomaaf walitti qabuu ulafaataa godhuun qoodamti.

Kan hunda caalaa nama rifachiisu dhimma jidduu dhalootaatti qabeenya qooduuti. Haala rakkina cimaa keessa jiranuun dhaloonni lubbuun jiranu garaa ofii hidhatanii waa'ee dhaloota boodaa, kan ammallee hin beekamnee yaaduun ni ulfaata.

Tiyooriin warra seera nam-tolchee sun fashalaa'uun immoo, warri diinagdee seera nam-tolchee hordofan warri haaromsitoonnii fi warri booda isaanii furmaata biraa yaadan. Kan akka hiyyeeyyii hiyyummaan itti jabaatteef dhimmoota bu'uuraa dhiheessudhaan hiyyummaa cimaa balleessuu fi wabii hawaasummaatiif suuta suutaan hojjiitti hiikuu faadha.

Fallaa kanaa immoo sirni diinagdee Islaamaa hojii omishaa fi qoodinsa walitti hidhu. Kana jechuun qaroomina

waaraa mirkaneessuuf haqummaan qoodinsaa walitti dhaabbataan jiraachuun dirqama. Rabbiin akkana jedhe:

وَإِذَا أَرَدْنَا أَنْ نُهْلِكَ قَرْيَةً أَمَرْنَا مُتْرَفِيهَا فَفَسَقُوا فِيهَا فَحَقَّ عَلَيَّ الْقَوْلُ فَمَدْمَرْنَاهَا تَدْمِيرًا ﴿١٦﴾

سورة الإسراء: 16

“Ennaa warra ganda tokkoo balleessuu barbaanne, ququuftota isii keessa jiraatan ajajnee ennaa jarri karaa irraa bahan adabbiin jara irratti qubata.” (al-Israa’: 16)

Hawaasni Muslimaa jalqaba Islaamummaa irraa eegalee hojii amansiisaa ijaarsa biyyaatiif oolu, kan waan hunda of keessatti qabatu hubatee jira. Mootummaan diinagdee keessatti gahee yaada biyya eegduu (الدولة الحارسة) caalu qaba. Adeemsa sochii diinagdee sirreessuun, tarkaanfii hundee qabduun ykn siyaasaa tasgabbooftuu suuta suutaan deemtu ijaaruudhaan isa sirreessuun itti gaafatamni gateettii mootummaa irra jiru. Mootimmaan Madiinaa al-Munawwaraa fakkeenya wal-madaaluu jidduu omishaa fi raabsuu mirkaneessitee jirti. Nabiyyiin yeroo murtawaadhaaf jidduu Muhaajirootaa fi Ansaarotaa walitti obboloomsanii turan. Al-Faaruuq-Umar bin al-Kaxxaab- dachii lolaan banamte qooduu didee harka abbaa dachi keessatti dhiise. Waan isii irraa bahu irraa gibira baankii Muslimaatiif taasisa. Al-Faaruuq waa’ee qoodinsa aangolees hin daganne. Warra magaalaa/warra gandaatiif tola itti ooluu dhaame.

Zakaan hawaasa Muslimaa keessatti ga’ee qabeenya bifa wal-qixa ta’een raabsuu mirkaneessee jira. Akkuma dubbannee dabarsine bakka buutonni Rasuulaa afran yoo rakkoo warra naannoo irraa guurame san baasee hafe malee zaka bakka biraa geessuu dhabuu lafa ka’an. Kana jechuun zakaan akka rakkoon

dhaloota ammaa dhalota biraatti hin dabarfamne eegdi jechuudha.

Waa'ee kanaa irratti gabaabinaan qabxiiwwan lama ibsina. Isaanis: gahee zakaan of-danda'iinsa mirkaneessuu keessatti qabuu fi gahee inni wal-bira dhaabbachuu hawaasummaa keessatti qabudha. Kunis haala armaan gadiitiin dhihaata:

1- Zakaan Hanga Namaaf Gahu Namaaf Guutti:

Kaayyoon diinagdee Islaamaa dachii misoomsuu keessatti meeshaalee fi tajaajiloota dirqama barbaachisan guutuu irratti xiyyeffata. Eeganaa wantoota barbaachistoota ta'anii garuu isa malees jiraachuun danda'amu guutuu, eeganaa wantoota jireenya miidhagsan guutuutti xiyyeeffata. Zakaan kaayyoo dachii misoomsuu Sana mirkaneessuu keessatti barbaachisummaa guddaa qabdi. Kaayyoowwan kana karaa sadi'iin ilaalla. Isaanis: hiika hanga namaaf gahuu/ittiin of gahanii, jijjiirama inni sadarkaa si'aa'Ina diinagdee irratti qabuu fi gahee zakaan hanga ittiin of gahan namaaf mirakneessuu keessatti qabu. kunis akka armaan gadiitti dhihaata:

a. **Hiika hanga namaaf gahuu:** kanas kallattii sadi'iin ilaalla. Isaanis: hiika isaa akka hiika afaanii fi shari'aatti beekuu, maalummaa isaa diinagdee warra seera nam-tolchee hordofee keessatti beekuu, eeganaa biyya Islaamaa keessatti beeku.

i. **Hiika Al-Kifaayaa (Hanga Namaaf Gahuu) Akka hiika afaanii fi shari'aatti:** *al-kifaayaa* jechuun akka hiika afaaniitti baasii manaa fi nyaata jechuudha. Qur'aanni daangaa al-

kifaayaa jecha Rabbii (SW) kan inni Aadamii fi Hawwaadhaan jedhe keessatti daangessee jira.

إِنَّ لَكَ أَلَّا يَجُوعَ فِيهَا وَلَا تَعْرَىٰ ۖ وَأَنَّكَ لَا تَظْمَأُ فِيهَا وَلَا تَصْحَىٰ ﴿١١٨﴾ سورة طه:

118-119

“Ati isii (jannata) keessatti hin beeloftu, hin daartu. Ati isii keessatti hin beeloftu, aduutti hin baatu/aduun si hin gubu.”
(Xahaa: 118-119)

Rabbiin (SW) Aadamii fi Hawwaa, akkasumas hortee jaraa uume.wantoota afuriin malee jiruun jaraa dhaabbachuu hin danda’u.isaanis: nyaata, dhugaatii, uffata fi mana. Qur’aanni hawaasa jiraattota isaaniitiif nyaata isaaniif gahu hin guunne ni sobsiise. Rabbiin akkana jedhe:

وَالضُّحَىٰ ﴿١﴾ وَاللَّيْلِ إِذَا سَجَىٰ ﴿٢﴾ مَا وَدَّعَكَ رَبُّكَ وَمَاقَلَىٰ ﴿٣﴾ وَلَا الْآخِرَةُ خَيْرٌ لَّكَ مِنَ الْأُولَىٰ ﴿٤﴾ وَلَسَوْفَ يُعْطِيكَ رَبُّكَ فَتَرْضَىٰ ﴿٥﴾ أَلَمْ يَجِدْكَ يَتِيمًا فَآوَىٰ ﴿٦﴾ وَوَجَدَكَ ضَالًّا فَهَدَىٰ ﴿٧﴾ وَوَجَدَكَ عَائِلًا فَأَغْنَىٰ ﴿٨﴾ فَأَمَّا الْيَتِيمَ فَلَا تَنْهَرْ ﴿٩﴾ وَأَمَّا السَّائِلَ فَلَا تَنْهَرْ ﴿١٠﴾ وَأَمَّا بِنِعْمَةِ رَبِّكَ فَحَدِّثْ ﴿١١﴾ سورة

الضحى 1 – 11

- 1) Waareedhaan kakadhe.
- 2) Halkan yeroo ragga’een ykn dukkanaa aguuheen,
- 3) Rabbiin kee si hin dhiisnes, si hin jibbines (Yaa Muhammad).
- 4) Ganda boodaatu kan duraa, har'a irra siif caala.
- 5) Sichi Rabbiin kee (galata kee) siif kenna yeroosan nijaallatta!

6) Si’ii Abaa hin-qabnee si argee sihin maxxansine (guddisaa siif hin goonee)?

7) Si’ii Jal’ataa si argee si hin qajeelchinee?

8) Si’ii hiyyeessaa si argee si hin duroomsine?

9) Abban-qabnee hin dirqin.

10) Kadhataa hin lolin.

11) Qananii Rabbii keetii immoo odeessi. (Ad-duhaa:1-11)

Faallaa kanaa beela’aa nyaachisuun, abban-qabnee fi hiyyeessa of geessisuun namni isa hojjate sababa isaatiin warra dabalama. Nabiyyiin (SAW) dhimmi namaa bu’uuraa mana, nyaataa fi uffata ittiin qaama saalaa dhokfatu argachuu, lubbuu isaatii nagaa ta’uu, qaama isaatii nagaa ta’uu fi jiruu ittiin of danda’u argachuudha jechuu ibsan.

Hanga namaaf gahu daangessuu ilaalchisee immoo wal-dhabiinsa bakkaa, yeroo fi haalaa irraa kan ka’e beektonni ummata irratti wal-dhaban. Kun shari’aan Islaamaa namaaf laafuu irratti akeeka. Biyyi iyyeettiin guddinaa fi mijjeeffannaa diinagdee mirkaneeffachuuf jecha yaada hunda caala dhiphaa fudhatti. Eganaa jiraattota biyya isii irratti bal’isuutti seenti.

Beektonni gariin qabeenya murtawaa kan beela isaa irraa eeguu fi dhimmoota bu’uuraa guutuun daangessan. Gariin isaanii immoo hiyyeessaaf waan jiruu isaatiif gahu kennuudha jedhetu jira. jecha Umar bin al-Kaxxaab irraa odeeffame keessaa tokko: **“Yeroo kennitan duroomsaa”** jechuudha. Hangi namaaf gahu akka *shari’aatti* immoo: wantoota dirqama guutamuu qaban tokko tokkoon jiraattotaatiif hanga isaaf gahu argamsiisuudha. Worroonni diinagdee kannen seera nam-tolchee hordofan immoo

hanga namaaf gahu jechuun iyyummaa hamaa dhabamsiisuu jechuudha jedhanii hiiku.

Islaamummaan miseensota isii keessa jiru hundaaf hanga isaaf gahu guutuufi irraa barbaada. Kunis wantoota jiraachuuf dirqama barbaachisan guutuu bira darbee gara wantoota isa dhabuun rakkoo irratti obsamuu danda’u argamsiisuutti tattaafachuu wajjini. Eeganaa immoo wantoota jiruu namaaf miidhagsan mirkaneessuu nama irraa barbaaddi. Kan dabre kana irra dhaabbachuudhaan hanga namaaf gahu hiikuu/ibsuu ni dandeenya. Innis: baasii nama dhuunfaa fi maatii isaa kan kanneen bu’uuraa (kanneen jiraachuuf diqama barbaachisan), dhimmoota jireenya fooyyessuuf oolanii fi dhimmoota jireenya miidhagsuuf oolan dognoomuu fi qisaasuudhaan alatti argachuudha.

(2) hanga namaaf gahu diinagdee warra seera nam-tolchee hordofu biratti: hawaasni Muslima hin ta’in seera rifachiisaa qooda irratti rakkoo fidu lafa ka’atan. Hawaasni sun hawaasa daangaa iyyummaa itti gaafatama hiyyeeyyii gooteedha. Xiinxaltoonni warra dhihaa akka jarri hiyyeeyyii hin gargaarre hawaasa biyya jaraa kadhahan. Waraqaa eenyummaa kan kadhachuu eeyyamtu garii jaraatiif baasuudhaan rakkoo nama tokko tokkoo hiikuu yaalan. Namni waraqaa sana osoo hin qabaatin kadhate hundi adabbii tumiinsaatiif ifatti saaxilama.

Galiin dimshaashaa kan walii gala baay’ee ol-ka’ullee kun hawaasa keessaa gulantaa murtawaa irraa malee hin mul’anne. Haalli jiruu hawaasa irra caalaa hin fooyyofne. Dhuma jaarraa 19^{ffaa} fi jalqaba jaarraa 20^{ffaa} keessa warri dhihaa rakkoo garaa garummaa jidduu hiyyeeyyii fi dureeyyii jiru irraa dhufu

hubachuudhaan hiyyeeyyii gariidhaaf sagantaa **wabii hawaasummaa** jedhu baasan. Amerikaan naannoo bara 1970 keessatti koree hiyyeeyyii hundeessuudhaan biyya jalqabaa taate.

Eeganaa qindoominnii fi dhaabbanni gargaarsa hiyyeeyyii gara garaa Awrooppaa fi Amerikaa keessatti heddummaatte. Garuu gargaarsi qindoominaa fi dhaabbilee Sanaa dadhabdoota, jaamaa fi dubartii dhirsan-qabnee qofa haala rakkoo keessatti gargaaruu bira hin dabarre.

Naannoo 1990 keessa warri dhihaa sagantaa “**karoora dhimmoota bu’uuraa**” jedhu kan hanga danda’ameen yeroo gabaabaa keessatti dhimmoota bu’uuraa hiyyeeyyiiidhaaf guutuutti xiyyeeffattu baasan. Muuxannoon waan “guddina diinagdee lola addunyaa lammaffaa irraa hanga ammaatti” jedhamu hiyyeeyyiiidhaaf dhimmoota bu’uuraa kan akka bishaan qulqulluu, nyaata fayyaaf oolu, geejjiba walii gala fi barnoota qulqulluu dhiheessuu dadhabuun isaa ifa bahe.

Biyyonni guddatanii, dhaabbilee fi dhaabbilee biroo kanneen dhimmoota bu’uuraa sana hiyyeeyyiiidhaaf guutuutti seente. Dhaabileen sun hiyyeeyyii bakka hin buutu; rakkoo jaraa fi dhimmoota jaraa kan iddoo fi yeroodhaa wajjiin jijjiiramu hin beektu. Karoorri sun qabata jiru irraa fagoodha. Jidduu dhimmoota (*haajaa*) bu’uuraa fi mirgoota bu’uuraa wal-makti. Mirgoonni bu’uuraa dirqama dhaabbataa ta’uu qabdi. Akkaqabxii dadhabina karoora sanaatti kan kaafamu akka karoorichaatti dhimmi namaa bu’uuraa umurii fi haala, iddoo fi yeroo irratti hundaa’ee wal-hin dhabu. Iyyummaa dura dhaabbachuudhaaf ibsa tokkittii kenniti.

3) Biyyoota Islaamaa Keessatti Hanga Namaaf

Gahu: Inni kun sona bu’uuraa kan hojiitti hiikuun sheri’aadhaan dirqama ta’eedha. Haalli jireenya ummataa akkuma fedhellee ta’us hojiin kun kaayyoo hojiitti hiikuun hin danda’amne miti. Biyyi Muslimaa ummata isii jiraa fi du’aadhaanis ni eegdi. Liqii nama osoo waan kafalu hin dhiisin du’e irraa ni kafalti. Umar bin al-Kaxxaab yeroo aangoo fudhatu: “Anii fi qabeenyi keessan akka aanaa *yatiimaati*” jedhe. Umar waan baay’ee lubbuu ofii irra kaa’e. sana keessaa: gibira isa bira gahu haqa isaatiin ala baasuu dhabuu fi yoo Rabbi fedhe hiraa fi kenna jaraa dabaluu faadha. Kana jechuun: hangi nama tokkoof gahu tokko tokkoon jiraattotaatiif (dhiiras ta’ee dubartootaaf) guutamuun dirqama jechuudha.

Yeroo hoggansa Umar bin al-Kaxxaab qabeenyi mana qabeenya Muslimaa (baankii biyyatii) irraa kennamu akkuma umuriin daa’imaa dabalaa deemuun dabala ture. Aliyyiinis booda isaa dhufee karaa Umar irra ture jabeesse.

- 4) **Shoora Hanga Namaaf Gahu Guutuun Sadarkaa Si’aa’Ina Diinagdeetti Qabu:** Mata duree kana mata dureewwan xixiqqaa afur jalatti adda qoqoonnee ilaalla. Isaanis wantoota armaan gadii irratti hundaa’uudhaan hanga namaaf gahu dhiheessuu: barbaachi (wantoota barbaachisan) dabalu, meeshaalee omishaa jiru, haala hojii guddinaa diinagdeetiin wal-simatuu fi qabeenya hindoodha. Isbi isaa akka armaan gadiitti dhihaata:

a. **Hanga Namaaf Gahu Dhiheessuu Fi Waan Barbaachisu Ida'uu:** yeroo hawaasni Muslima hin ta'in hiyyeeyyii rakkoon itti jabaattee sadarkaa nageenya biyyaatiif sodaachisan dhimmoota isaanii bu'uuraa guutuudhaaf dhaabbatan kanatti hawaasni Muslimaa immoo dhimmoota bu'uuraa gahaa ta'e kan akka nyaataa, manaa, uffataa, meeshaa wal-qunnamti, geejjibaa, barnootaa fi fayyaa tokko tokkoon jirattota biyyattiitiif guutuu fi nageenyaa fi gahumsa humna waraanaa mirkaneessuun dirqama isiiti. Amala hanga namaaf gahu guutuu keessaa tokko abdii abbootii qabeenyaa warroota hojii qabanii jijjiiruudhaan qabiyyeen si'aa'Ina diinagdee fooyya'uudha.

b. **Hanga namaaf bahuu fi meeshaalee omishaa jiru namaaf guutuu:** hanga namaaf gahu hiika isaa kan irra dhiphaadhaan yoo hiikne qabeenya tiksuu of-keessatti qabata. ammas meeshaalee hojii madda galii mirkaneessu dhiheessuu danda'u of keessatti hammata. Yoo meeshaaleen sun kan hin argamne ta'es dhiheessuu. Nabiyyiin (SAW) kadhataa isaan kadhate tokkoof waan tokko hin kennineef. Qottoo inni ittiin qoraan funaannatee hojii harka isaatiin nyaatu bituufiitti ajajan.

c. **Hanga namaaf gahuu fi waan hojii guddina diinagdeetiif oolu Kan isaaf malu guutuu:** seerri hanga namaaf gahu namaaf guutuun misoomaaf haala gaarii mijjeessuu keessatti qooda fudhata. Hawwiin (expectation) abbootii hojii gaaromuudhaan si'aa'Ina oomishaa sadarkaa olaanaa irraan gaha. Hanga namaaf gahu namaaf guutuun kaayyolee shari'aa bu'uuraa shanan tokko tokkoon namaatiif

guutuu of keessatti hammata. Zakaan qindeessuu barbaada. Kenni tola ooltummaa kan hin karoorfamne kaayyolee sana mirkaneessuu hin danda’u.

1- Taatee (jijjiirama) hammi namaaf gayu barbaada dhugaa dhiheessuu irratti qabu.

2- Taatee (jijjiirama) hammi namaaf gayu tooftaa oomishaa irratti qabu

3- Taatee (jijjiirama) hammi namaaf gayu qilleensahojiif mijjataa ta’e uumuu irratti qabu

4- Taatee (jijjiirama) hammi namaaf gayu humna nama hojjatuu irratti qabu

- 5- barbaachi (wantoota barbaachisan) dabaluu, meeshaalee omishaa jiru, haala hojii guddinaa diinagdeetiin wal-simatuu fi qabeenya hindoodha. Isbi isaa akka armaan gadiitti dhihaata:

a. **Hanga namaaf gahuu fi kaappitaala ilma namaa:** hanga namaaf barbaachisu guutuun waan jijjiirama gaarii hindoo qabeenya namaa irratti fiduuf garee acuucamtuu fi dadhabduu gara garee omishtuutti jijjiiruun qarooma wal-fakkaataa mirkaneessa. Dabalataanis wal-dhagahuu fi wal-hubachuu jidduu hawaasaatti mirkaneessa. Jibbaa balleessa. Ogummaa dagaagina diinagdeetiif barbaachisan guutuu keessatti qooda fudhata. Ogummaa gaggaarii ta’e hojjattootaaf argamsiisa.

Bifa armaan gadiitti addaan baasnee ibsina:

- i. **Zakaa Fi Hanga Namaaf Gahu Tokkoo Tokkoo Hawaasaatiif Guutuu:** hangi namaaf gahu bal’achuus ta’ee dhiphachuuf qabeenya zakaa irratti hundaa’a. kanaafuu

zakaan hojii qinada'aa qabeenyan wal-qabate, kan amantiin Islaamaa erga jaarraa 14tii karaa goodhe isa duraati. Zakaan hanga dhimma nama tokkoo baasuuf gahu tokkoo tokkoo namaatiif guutuu irratti hojjatti. Kunis umurii, saalaa fi amantiin osoo addaan hin foo'ini. Sababa dhukkubaa, dullumaa, ykn hojii Muslimni itti dhimman, kan faaydaa walii galaatiif ooluun qabamuudhaan dhimma isaa mataa isaatiin guuttachuu kan dadhabe yoo ta'e zakaan ni kennamaaf. Islaamummaan iyyumaa fi rakkina namaaf hin jaal'atu.

ii. **Zakaa fi Dhimmoota Qabeenyaa Fi Kan Lubbuun Barbaaddu Namaaf Guutuu:** Islaamummaan qindoomina akka addunyaatti dursa, guutuu fi wal-gahaa ta'e uume. Akkuma dubbannee dabarsine zakaan hanga kadhaa irraa nama oolchu namaaf guutuu bira dabartee hanga namaaf gahu namaaf guutuudhaaf tattaafatti. Gaahila raawwachuun waan of-gahuun ittiin guutamu irraayyi. Zakaan nama liqii qabu, kara deemaa, hiyyeeyyii fi harka qal'eeyyii gargaarti. Yoo namni Muslimaa tokko zakaa qabeenya isaa maatii Muslimaatiif kennee rakkoo jaraa hiike wanti inni hojjate gaariidha.

iii. **Qabeenya zakaa hawaasa Muslimaatiif gahaa ta'uu mirkaneessuuf:** kaayyoon dachii jirachisuu/misoomsuu tokko tokkoon hawaasaatiif hanga namaaf gahu namaaf mirkaneessuudha. Rabbiin akkana jedhe:

وَفِي أَمْوَالِهِمْ حَقٌّ لِّلسَّائِلِ وَالْمَحْرُومِ ﴿١٩﴾ وَفِي الْأَرْضِ آيَاتٌ لِّلْمُؤْمِنِينَ ﴿٢٠﴾ سورة الذاريات: 19-20

“Qabeenyawwan jaraa keessa kadhattootaa fi *mahruum* (warra rakkina qabaachuu wajjin hin kadhanneef) qoodatu jira. Warra dhugoomsitootaaf dachii keessa mallattootu jira.” (azzaariyaat: 19-20)

وَالَّذِينَ فِي أَمْوَالِهِمْ حَقٌّ مَّعْلُومٌ ﴿٢٤﴾ لِّلسَّائِلِ وَالْمَحْرُومِ ﴿٢٥﴾ سورة المعارج: 24-25

“(Ammas) warra qabeenyawwan jaraa keessa haqqi beekamaan jiru malee. Kadhataa fi dhabaa (of-qabaaf) /kan hiyyummaa wajjin of-qabuuf kadhachuu dhisee.” (Al-Ma’aarij: 24-25)

(4) **Hangi Namaaf Gahu Bal’achuus Ta’ee Dhiphachuuf Qabeenya Zakaa Irratti Hundaa’uu:** Hariiroon jidduu hanga namaaf gahu mirkaneessuu fi waan zakaa irraa baafamuu cimaadha. Kunis waan hangi namaaf gahu jala muranii daangessuun hin danda’amneefi. Haala qabatama jiruu fi yeroodhaan wal-dhabdi. Fakkeenyaaf Umar bara *Ramaad* jedhamee beekkama. Sadaqaa booda aanse. Bara *ramaad* hattuu harki hin kutamu jedhe. sababni isaas rakkatee waan jiraachuuf dirqama isa barbaachisu fudhate waan ta’eefi. Yoo rakkoon addaa hawaasa Muslimaa muudate haqa zakaa irraa waan inni fudhatu booda aanfama.

Sababa hawaasni guddataniif maddi zakaa dabaluu irraa kan ka’e hiikni hanga namaaf gahuu bal’ifamuu danda’a. hanga namaaf gahu mirkaneessuun –hanga nama duroomsu namaaf guutuun- madda zakaa hawaasa keessa jiru irratti hundaa’a.

Hajjiin hanga namaaf gahuun waliti hidhata. Zakaan immoo dhimmoota bu'uuraa irraa hafuudhaan walitti hidhata. Kunis sadarkaa jiruu hanga namaaf gahu irraa gadi buusuudhaan nama dhuunfaa irraa waan inni haqa godhatu booda aansuudhaan laaffisuun argama. Ibaadaan hunduu durummaatti rarraafamte. Akka hajjii fi kodhaa (nazrii) faadha. Yoo zakaan hin cufin warra rakkataa irraa booda aanfamti.

6- Zakaa Fi Wal-Gargaarsa Hawaasummaa

Mirkaneessuu: guddina diinagdee qixxistuu (wal-gessuu) mirkaneessuun tokko tokkoo namaatiif hanga isaaf gahu argamsiisuudhaan mirkana'a. hanga kun haqa bu'uuraa kan haala baratamaa keessatti mirkanaa'uun dirqama ta'udha. Wabiin diinagdeen Islaamaa guutu kun wal-gargaarsa hawaasummaati. Qabxii kana karaa sadi'iin ilaalla. Isaanis: hiika wal-gargaarsa hawaasummaa, eeganaa ilaalcha wal-gargaarsa hawaasummaa akka diinagdee Islaamaa fi warra seera nam-tolchee hordofuutti.

(1) **Hiika Wal-Gargaaruu Hawaasummaa:** wal-gargaaruu jechuun akka hiika afaaniitti gamaa gamanaa waliin hojjachuu jidduu tokko tokkoon garee ykn dhaabbataatti argamudha. Gargaaraan kan wabii ta'u. Wal-gargaaruu jechuun toltuu fi soda Rabbii irratti wal-bira dhaabbachuu jechuudha. Finciltoota (kaafiroota) irratti jabaachuu fi waliif garaa laafuunis kanuma irraayyi. Rabbin suura Fathii keessatti akkana jedhe:

مُحَمَّدٌ رَسُولُ اللَّهِ وَالَّذِينَ مَعَهُ أَشِدَّاءُ عَلَى الْكُفَّارِ رُحَمَاءُ بَيْنَهُمْ تَرَاهُمْ رُكَّعًا سُجَّدًا يَبْتَغُونَ فَضْلًا مِنَ اللَّهِ وَرِضْوَانًا سِيمَاهُمْ فِي وُجُوهِهِمْ مِنْ أَثَرِ السُّجُودِ ذَلِكَ مَثَلُهُمْ فِي التَّوْرَةِ وَمَثَلُهُمْ فِي الْإِنْجِيلِ كَرَجٍ أَخْرَجَ

شَطْرَهُ، فَتَازَرَهُ، فَاسْتَغْلَظَ فَاسْتَوَى عَلَى سُوقِهِ، يُعْجِبُ الزُّرَّاعَ لِيَغِيظَ بِهِمُ الْكُفَّارَ وَعَدَ اللَّهُ الَّذِينَ ءَامَنُوا

وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ مِنْهُمْ مَغْفِرَةً وَأَجْرًا عَظِيمًا ﴿٢٩﴾ سورة الفتح : 29

“Muhammad ergamaa Rabbiiti. Warri isaa wajjinii didoota/*kaafiroota* irratti jajjaboodha. Jidduu jaraatti (immoo) waliif gara laaftota. Kan sujuudanuu fi rukuu’a godhan (kan salaatanu) jara agarta. Arjummaa Rabbii jaraa biraa tahee fi jaalala barbaadu. Mallatoon jaraa fuula jaraa keessatti faana sujuudaatiin (beekama). Sun fakkii jaraa Tawraat (kakuu moofaa) keessaati. Fakkiin jaraa Injiil (Wangeela/kakuu haaraa) keessatti (immoo) akka biqilaa dame/adabaasa isaa baafatee isa jabeesse, isa furdise, jirma isaa irratti diriiree omishtoota gammachiisuuti. Akka jaraan didoota dallansiisuuf/aarsuuf (jaraan nabiyyii jabeesse). Jara irraa warra amananii gaggaarii hojjatan Rabbiin dhiifamaa fi galata guddaa wareegee jira.” (al-Fath: 29)

Hadiisa nabiyyii (SAW) keessa Muslimni obboleessa isaa kan Muslimaa hin miidhu, rakkoodhaaf dabarsee hin kennu jechuutu jira. Namni obboleessa isaa beela’aa jiru tokko osoo nyaachisuu fi uffisuu danda’uu dhiise rakkoodhaaf isa kennee jira. Akkasumas namni Mu’mina irraa rakkoo tokko hiike Rabbiin rakkoo guyyaa qiyaamaa isa irraa hiika jechuun gabaafamee jira. Obboleeyyan akka harkaati; tokko tokko dhiqa. Mu’mintoonni wal-jalalaa fi wal-mararfachuu keessatti akka qaama tokkooti.

Hiikni wal-gargaaruu kan **shari’a** immoo: sabni/hawaasni tokko garee isaa gargaaruudhaan dhaabbachuu, tokko tokkoon hawaasaa dirqama hawaasummaa qabaachuu beekuu fi ofiifis haqa hawaasa iraa qabaachuu beekuu jechuudha. Wal-gargaaruun

hawaasummaa wabii fi nageenya hawaasummaa, akkasumas gargaarsa hawaasummaa of keessatti qabata. Haalla addaan kan dhuunfaa ykn kan gamtaatiin walitti hidhata qaba.

(2) Wal-Gargaaruu Hawaasummaa Diinagdee Warra Seeraa Lafaa Hordofanii Biratti: Hawaasni duraanii karaa uumamaa fi salphaadhaan rakkoo isaan muudatu ture. Hawaasa qonnaan bultootaa keessattis akkanuma. Wal-gargaarsi hawaasa akkasumaan itti fuftee jirti. Yeroowarraaqsi industrii eegalu aadaan uumamaa kan wal-gargaaruu kundhaabbatte. Tola oolinsa tola ooltotaatiin rakkoo hiikuun hawaasa mindaa haaraa kan itti gahuun ulfaatu ta'e. Hojjattoonni dhaabbata gargaarsa wal-jijjiiruu uuman. Garuu rakkoo jaraa dura dhaabbattu cufuu irraa dadhabde. Eeganaa beeksisni addunyaawaa kan mirga dhala namaatiif dubbatu walakkaa jaarraa digdamaa keessatti hundeeffame. Haqa wabii hawaasummaa mirkaneesse. Seerri wabii hawaasummaa ni mul'ate.

Dhaabbanni hojii addunyaa dhaamsa biyyoota sooshaalizimii irraa kan hafe biyyoota hunda biratti fudhatama argate qopheessite. Biyya Sooviyeet Raashiyaa duraanii keessatti seera wabii hawaasummaa jiddu galeessaa kan mootummaan hogganamu hojii irra oolchan. Dhaabbanni sun hunduu karoorri isii qabatamaan hojii irra hin oolle. Hir'inaan kan guutamteedha. Akkuma beekamu wal-gargaaruun hawaasummaa hawaasa warra seera warra lafaa hordofu biratti kan inni eegale rakko hawaasa Kaappitaalizimii fi Sooshaalizimii hordofee dhufeef deebii kennuufi.

(3) Wal-Danda'iinsa Hawaasummaa Biyya Islaamaa Keessatti: Bu'uurri biyyi sun irra dhaabbatte hanga namaaf gahu (*haddu al-kifaayah*) dhugaadhaan tokko tokkoon Muslimaatiif ilaaluudha. Nabiyyiin (SAW) jalqaba bara nabiyyummaa irraa eegalanii bu'uura yaada obbolummaa hojii irra oolchanii jiran. Obbolummaan sun jabaattee sadarkaa lubbuu ofii bira dabarsanii waliif kennuu bira geese. Nabiyyiin (SAW) wal-gargaaruu jaraatiif warra ashaa'iraa faarsan. Hawaasni Islaamaa jalqaba Islaamummaa keessatti raayyaa diina dura dhaabbachuuf duuluu fi yeroo beelaa kan akka bara *Al-Ramaad* jedhamuun beekamuu keessatti wal-gargaaruu baratan. Tooftaan wal-gargaarsaa biyyaa biyyatti wal-dhaba. Wal-gargaarsi sun Muslima hin ta'in kan nageenyi jaraa eegameefii biyyoota Muslimaa keessa jiraatan (*ahla azzimmah*) of keessatti hammata.

(4) Jijjiirama Wal-Gargaaruun Hawaasummaa Sadarkaa Si'aa'inaa Irratti Qabu: Wal-Gargaaruun hawaasummaa sadarkaa si'aa'ina diinagdee irratti nama gargaara, haala isaaf mijjeessa jennee dabarsine. Qabeenya guddinaaf oolu kan rakkoo akka tasaa mudatu dura dhaabbatu argamsiisuu irratti nama gargaara. Wantoota barbaachisan argamsiisuu irratti nama gargaara. Nama liqii qabu kan kafaluu hin dandeenye irraa kafala. Liqii kanas kan sababa rakko balaa walii gala ykn rakkoo nama dhuunfaa kan madda galii hin qabneetiif kan fudhatame ta'uu danda'a.

Wal-gargaarasi hawaasummaa diina, liqii fi rakkoo dura dhaabbachuuf nama gargaara. Qabeenya humna namaa tolchuu fi nama liqii qabu irraa baasuu, diinagdee fi amala isaa tolchuu

keessatti qooda fudhata. Qabeenya hanga namaaf gahu hawaasaaf mirkaneessa.

Zakaan wal-gargaaruu hawaasummaa mirkaneessuu keessatti shoora guddaa taphata. Zakaan dhaabbata jalqaba wal-gargaaruu hawaasummaa mirkaneessuuf hundeeffamteedha. Keessattuu hiyyeeyyii fi warra liqii (*daynii*) qabaniif. Akkasumas zakaan jidduu biyyoota Islaamaatti wal-gargaaruu mirkaneessuu keessattis shoora guddaa taphatti.

Faaruu kan Rabbii faaruu isaatiin gaggaariin galma geessuuti!

